

Maria Witkowska-Gutkowska

FUNKCJE CZASOWNIKOWEGO PRZEDROSTKA PRZY-
W PORÓWNANIU Z FUNKCJAMI PRZYIMKA PRZY W JĘZYKU POLSKIM*

Celem mojej pracy jest porównanie funkcji czasownikowego przedrostka przy- i przyimka przy w literackiej polszczyźnie pisanej. Staram się ustalić funkcje znaczeniowe prefiksu, a następnie porównać je z funkcjami semantycznymi przyimka.

Czasowniki przedrostkowe mają znacznie bardziej skomplikowaną strukturę semantyczną niż bezprzedrostkowe. Krzyżują się tu bowiem funkcje prefiksów i funkcje tematów. Znaczenie czasownika prostego niekiedy narzuca wybór przedrostka, częściej jednak prefiks ze swoim znaczeniem wpływa na określone rozumienie nowego tworu.

Uwzględniając te zależności w opisie formacji czasownikowych z przedrostkiem przy-, biorę pod uwagę funkcję słowotwórczą i znaczenie prefiksu, a także gramatyczny charakter podstawy derywacyjnej.

W dotychczasowym dorobku językoznawczym brak jest właściwie poważniejszych prób w zakresie wydzielenia funkcji semantycznych przedrostka przy-. H. Gaertner w *Gramatyce współczesnego języka polskiego* wyróżnia trzy znaczenia czasownikowego przedrostka przy-:

- przybieżne, odnoszące się do przejawów kończących się na jakimś przedmiocie: *przybiec, przykuć, przyłączyć*,
- cząstkowe: *przyćmić, przycichnąć*,
- współprzebiegowe: *przygrywać, przyspiewywać, przytakiwać*¹.

Włączenie czasowników takich jak *przybiec, przybudować, przyłączyć* do jednej grupy jest sprawą bardzo kontrowersyjną, ponieważ w

* Streszczenie pracy doktorskiej napisanej w Zakładzie Współczesnego Języka Polskiego Instytutu Filologii Polskiej UŁ pod kierunkiem prof. dr. W. Śmiecha.

¹ H. G a e r t n e r, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Słownictwo*, cz. 2, Lwów - Warszawa 1934, s. 409.

czasownikach ruchu przedrostek *przy-* ma znaczenie kierunkowe 'zbliżenie do punktu', natomiast w formacjach *przykuć, przyłączyć* wskazuje na przymocowanie do czegoś, połączenie w jedną całość. W tym wypadku można mówić o znaczeniu lokatywnym prefiksu. Jest to bardzo istotne, jeżeli uwzględnia się porównanie funkcji semantycznych przedrostka i przyimka *przy*. Przyimek *przy* nie ma w języku polskim znaczenia kierunkowego, jest ono charakterystyczne tylko dla przedrostka *przy-*, np.: *przyjść, przybiec, przyjechać*. Natomiast znaczenie lokatywne ma zarówno przyimek, jak i przedrostek.

Najistotniejszą wskazówką przy opracowywaniu funkcji semantycznych przedrostka *przy-* były znaczenia podawane przez słowniki języka polskiego². Znaczenia te odnoszą się jednak tylko do części derywatów z omawianym prefiksem.

Za naczelną zasadę klasyfikacji czasowników przyjęłam ustalenie, czy formant przedrostkowy pełni funkcję modyfikacyjną, czy też funkcję strukturalną. W ten sposób pojawiają się dwie grupy derywatów:

1. Formacje utworzone w drodze derywacji prefiksальной, a więc mające odpowiedniki w postaci czasowników prostych - bezprefiksálních.

2. Formacje utworzone w drodze derywacji prefiksально-sufiksальной, nie mające odpowiedników w postaci czasowników bezprefiksálních.

Analiza funkcji semantycznych przedrostka *przy-* jest związana z analizą słowotwórczą. I tak w każdej grupie znaczeniowej wydzielone zostały czasowniki utworzone od pni czasownikowych, rzeczownikowych, przymiotnikowych i od innych części mowy. Taka klasyfikacja umożliwi dokładniejszą interpretację formacji co do jej znaczenia i budowy słowotwórczej.

Jak wykazała szczegółowa analiza funkcji semantycznych przedrostka i przyimka *przy*, od najdawniejszych czasów, dokumentowanych przez zapisane teksty, znaczenia tych elementów językowych nie uległy zmianie. Jedynie czasowniki nazywające czynności 'zatrzymania kogoś, przyłapania na gorącym uczynku' nie są notowane w *Słowniku staropolskim*. Nie świadczy to zresztą wcale, że przed 1500 r. takie czasowniki z przedrostkiem *przy-* nie występowały w

² *Słownik staropolski*, t. 7, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1974; S. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 4, Lwów 1858; J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, t. 5, Warszawa 1953; *Słownik języka polskiego*, t. 7, 11, red. W. Doroszewski, Warszawa 1965.

języku polskim. Część jednostek leksykalnych występuje od najdawniejszych czasów w tej samej formie i posiada identyczne znaczenie, np.: *przybiec, przyjąć, przynieść, przywieść* 'zbliżenie do punktu'. Są również takie czasowniki, które zachowały się w języku jako jednostki wyrazowe, ale we współczesnej polszczyźnie nie posiadają już znaczeń charakterystycznych dla wieków wcześniejszych, np.: *przystać* 'przystanąć, dokąd, gdzie przybyć przybić do lądu' SS, SL, *przymówić* 'przyciągnąć na swoją stronę, przywabić pięknymi-słówkami' SL, SW, *przyspieszyć (się)* 'przybyć śpiesznie, podążyć' SS, SW. W zebranych materiale występują również czasowniki, które jako jednostki leksykalne przestały we współczesnej polszczyźnie funkcjonować, ale funkcja znaczeniowa przedrostka *przy-* w tych formacjach była taka sama, jak w derywatach występujących dziś, np.: *przybawić* 'przywabić, przyciągnąć, zwać' SL, SW, *przyćciągnąć* 'przyjąć, spaść na kogoś' SS, SL, *przytargnąć* 'targnąwszy przyciągnąć, przybliżyć' SS, SL, SW.

Czasowniki występujące od najdawniejszych czasów z tym samym znaczeniem, zaniknęły jednostki leksykalne, a także czasowniki, które w dzisiejszej polszczyźnie pewnych znaczeń już nie mają, potwierdzają fakt, że znaczenia prefiksu od najstarszych zapisów polszczyzny po dzień dzisiejszy były takie same. Nie ma takiej grupy semantycznej z prefiksem *przy-*, która występowałaby w wiekach minionych, a w dzisiejszej polszczyźnie nie byłoby dla niej potwierdzenia.

Ponieważ celem mojej pracy nie jest przedstawienie historii poszczególnych wyrazów, materiał czasownikowy podawany jest alfabetycznie.

Przy omawianiu tworzenia derywatów czasownikowych z prefiksem *przy-* uwzględnienie materiału historycznego jest, moim zdaniem, konieczne. Jak wykazała analiza, właśnie stare formacje, notowane w *Słowniku staropolskim*, były wzorami do tworzenia nowych czasowników.

W pracy omówione zostały również związki przedrostka *przy-* z innymi przedrostkami. Te problemy rozpatrywane są jedynie w odniesieniu do polszczyzny współczesnej. Przytaczam pary czasowników - synonimów współrdzennych, które mogą być wymiennie stosowane, np.: *przywieść* - *dowieźć*, *przyjąć* - *dojść*.

Zasadniczo w pracy nie zajmuję się słownictwem gwarowym. Znalazła się tu jednak pewna, niewielka liczba czasowników, oznaczonych kwalifikatorem 'gwarowy' w *Słowniku warszawskim* i *Słowniku języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego, dlatego że funkcje se-

mantyczne przedrostka przy- w tych wyrazach są takie same jak w języku ogólnopolskim.

Materiał czasownikowy został zebrany do pracy ze *Słownika staropolskiego*, *Słownika języka polskiego* S. Lindego, *Słownika języka polskiego* J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwieckiego, *Słownika języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego³.

Każdy czasownik po definicji znaczeniowej jest zaopatrzony w skróty informujące, w którym ze słowników dane znaczenie występuje. Dalej przytoczony jest przykład użycia danego wyrazu w zdaniu. Po cytacie, w nawiasie, występuje skrót przytoczony za słownikiem⁴. Na końcu jest zamieszczony skrót słownika, z którego został zaczerpnięty przykład.

I. FUNKCJE SEMANTYCZNE PRZEDROSTKA PRZY-

Wszystkie czasowniki pod względem słowotwórczym dzielą się na dwie grupy: formacje odczasownikowe prefiksalne lub sufiksalne, np.: *kopać - przykopać - przykopywać*, *trzeć - przytrzeć - przycierać* i na odmiennie, które powstały w drodze przekształcania innych części mowy: rzeczowników, przymiotników, zaimków czy liczebników, np.: *przywłócić, przymatulić, przysmyczyć, przygłupić, przyszczelnić, przytaknąć*.

Podział ten w zakresie czasowników jest istotniejszy i ważniejszy niż przy rozpatrywaniu innych części mowy.

W formacjach prefiksalnie-sufiksalnych przedrostek przy- pełni również funkcję strukturalną, tzn. wprowadza inne części mowy w kategorię czasownika współdziałając z sufiksem⁵.

A. Formacje prefiksalne

Do formacji prefiksalnych zaliczam takie czasowniki z przedrostkiem przy-, których podstawę słowotwórczą stanowi czasownik bez prefiksu. Do grupy tej zostały włączone również te czasowni-

³ Opisy bibliograficzne słowników zostały zamieszczone wyżej.

⁴ Skróty przytaczane za słownikami pozostają w pracy nie rozwiązane.

⁵ Por. Z. K l e m e n s i e w i c z, T. L a h r-S p ł a w i ń s k i, S. U r b a ń c z y k, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1965, s. 170-171.

ki, które powstały w drodze derywacji wymiennej prefiksальной, np.: przyderżyć < uderzyć, przyprząc < zaprząc. Jeżeli czasownik opiera się na obcym pniu werbalnym i brak jest w języku polskim bezprzedrostkowego czasownika, który mógłby motywować formację prefiksálną, to takie derywaty włączam również do czasowników prefiksálnych, np.: przykaraulić < ros. karaulić.

Rozgraniczenie formacji dewerbalnych i denominalnych jest bardzo trudne, ponieważ obok derywatów typu: przyścięgnąć, przymatulić, dla których podstawa imienna jest całkowicie pewna, istnieją czasowniki, dla których sprawa pochodzenia odczasownikowego bądź odimennego jest otwarta. Podstawą słowotwórczą dla czasowników przymać, przycukrzyć, przyprószyć mogą być rzeczowniki maść, cukier, proch, jak i czasowniki maścić, cukrzyć, prószyc. Rzeczownik i czasownik zresztą motywują derywat z prefiksem. Niemożliwe jest tu ustalenie podstawy derywacyjnej, ponieważ często oba wyrazy - czasownik i rzeczownik - występują w tym samym czasie.

Analizowane czasowniki wchodzą w związki z wieloma wyrazami i nie zawsze można mówić o jednej podstawie słowotwórczej np.: przyzłocić, wyzłocić, pozłocić, złocić. Derywaty te mają ścisły związek z przymiotnikiem złoty, jak i wzajemnie między sobą. Jednoznaczne ustalenie podstawy słowotwórczej jest tu więc niemożliwe. Istnienie takiego szeregu słowotwórczego stanowi ważny czynnik przy tworzeniu i funkcjonowaniu tych formacji. Jeżeli jednak w słownikach jest zanotowany czasownik bez prefiksu, to formację z prefiksem przy- włączam do derywatów prefiksálnych.

B. Formacje prefiksálno-sufiksálne

Formacje prefiksálno-sufiksálne powstają w drodze przekształcania na czasowniki imiennych części mowy, przy jednoczesnym użyciu prefiksu i sufiksu, np.: przygłupić < głupi, przykopcieć < kopać. Czasowniki takie nie posiadają odpowiedników w postaci czasowników prostych - bezprefiksálnych.

Za derywat prefiksálno-sufiksálny uznaję taką formację, dla której w słownikach nie ma potwierdzenia istnienia czasownika prostego, np.: przyścięgnąć, przytaknąć, przymatulić. Słowniki nie notują czasowników *ścięgnąć, *taknąć, *matulić.

Przechodzę teraz do omówienia funkcji znaczeniowych prefiksu przy-.

1. Zbliżenie do punktu

Wśród czasowników wskazujących na zbliżenie do punktu, np.: *przyjść, przykraść się, przynieść*, umieszczam również te formacje, które nazywają czynności przywoływania kogoś, np.: *przynęcić* = przywołać nęcąc, *przywabić* = przywołać wabiąc. W tej grupie znajdują się także czasowniki typu: *przymyślić, przymarszyć*, dla których wzorem słowotwórczym jest schemat *przymyślić* = przywieść na myśl, *przymarszyć* = przywieść w marzeniach.

a. Derywacja prefiksalna

przybałykować 'podejść, zbliżyć się do kogo, czego na bałyku (na czworakach)' SD: Chłopiec *przybałykował* do niego [Reym. Now. IV, 134 SD]; *przybawić* 'przywabić, przyciągnąć, zwabić' SL, SW: *Przybaw* do siebie brata swego Aarona. [Budn. Exod, 28, 1 SL]; *przybić (się)* 1. 'dopłynąć do lądu, do brzegu, wpłynąć zawiąć do portu' SL, SW, SD: Księżę kazał *prysbić* do brzegu. [Prus Far. I, 116 SD], 2. 'o morzu, fali: przynieść, przysunąć do jakiegoś miejsca przez stały ruch i popychanie' SD: Jego zwłoki *przybito* morze pod owe opoki. [Kras. Osjan. 212 SD]; *przybiec* 1. 'zbliżyć się zdążyć do oznaczonego miejsca biegnąc' SS, SL, SW, SD: Adaś *przybiegł* zadyszany na górę. [Was. W. Pok. 81 SD], 2. 'przybyć z wrogimi zamiarami, napaść, najechać' SS: kedy yego bracza *przibogly* na mół gospodó. [1416 Czrs 75 SS]; *przybrnąć* 'brnąć, zapadając się, grzęznąć w czym dojść, przyjść dokąd, dobrnąć' SW, SD: wybrał się ze swej pustelni, *przybrnął* do Piotrkowskich. [Putr. Puszcza 142 SD]; *przybyć* 'przebywszy drogę stawić się, zjawić się gdzie, przyjść, przyjechać, nadejść' SL, SW, SD: Sześć lat minęło, jak *przybył* w te strony. [Mick. Głaur 184 SD]; *przyciągnąć* 1. 'ciągnąć przysunąć, przybliżyć do siebie lub do czego' SS, SW, SD: *Przyciągnął* krzesło i w pewnym oddaleniu usiadł. [Dąbr. M. Znaki 23 SD], 2. 'ciągnąć, wlokąc doprowadzić kogo gdzie, dźwigając z trudem przynieść co' SD: Rządca nasał ludzi, kazał *przyciągnąć* dziewczynę, zamknął ją o głodzie w ciemnej komorze. [Choj. Alkh. IV, 43 SD], 3. 'idąc, jadąc zbliżyć się do jakiegoś miejsca, przybyć, dotrzeć, nadciągnąć' SS, SW, SD: Dwa pułki polskie [--] *przyciągnęły* do Warszawy. [Niemc. Pam. 1807, s. 136 SD], 4. 'zjednać sobie kogo, pozyskać, przywabić, przynęcić' SS, SW, SD: hojność *przyciągnęła* wielu klientów. [Niemc. Rasslas. 71 SD], 5. 'sprowadzić, pozwać przed sąd' SS: Pyotr *przyciągnął* Iana kv szadv. [Sul 33 SS]; *przycwałować* 'nadejechać, przyjechać cwałem, pędem'

SW, SD: Od strony dworku *przywalał* adiutant naczelnego wodza [Przem. Jakobin 24 SD]; *przyfrunąć* 'leć z blizną do jakiegoś celu, nadfrunąć, przylecieć, nadlecieć' SW, SD: *Przyfrunął* wieczorem, wylądował na lotnisku [Słonim. Końce 157 SD]; *przygnać* 1. 'gonić skierować dokąd, spędzić w jedno miejsce, przypędzić, napędzić' SS, SL, SW, SD: Wiatr [...] *przygnał* na czyste niebo stadko chmur. [Róż. Kart. 35 SD], 2. 'szybko zbliżyć się, przyjechać, przybiec do oznaczonego miejsca, nadbiec, nadjechać' SD: Z drugiej strony wsi *przygnał* na rowerze. [Płomyk 50, 1952 SD], 3. 'przeprowadzić, przywieść' SS: bogu *przygnał*, yachty do szemy *przygnał*. [Aleksy w. 159 SS]; *przyjechać* // *przyjechać* 1. 'przybyć gdzie jakim środkiem lokomocji lub o samym środku lokomocji: przybyć' SS, SL, SW, SD: Właśnie *przyjechała* po doktora podwoda z Gwiazdowa. [Dygas. Zając 123 SD], 2. 'przybyć z wrogimi zamiarami, napaść, najechać' SS: Amalechiczsi *przyjawszy* pobyli Sycyelech. [BZ I Reg 30, 1 SS]; *przyjść* 1. 'posuwając się zbliżyć się do jakiegoś miejsca, idąc przybyć dokąd lub do kogo' SS, SL, SW, SD: Na dworzec *przyszędem* za wcześnie [Brand. K. Troja 93 SD], 2. 'o środkach komunikacji: dojechać, nadjechać, nadpłynąć' SD: Pociąg powinien *przyjść* już godzinę temu. [Rus. Paw. 10 SD], 3. 'o listach, przesyłkach, wiadomościach itp.: dojść do adresata lub na miejsce oznaczone, być doręczonym, dostarczonym, przekazanym, nadejść' SD: *Przyszła* wiadomość z miasta [Iwasz. J. Lato 73 SD], 4. 'o wietrze, falach, zapachach itp.: dotrzeć, nadciągnąć, nadpłynąć' SD: Fala, która teraz *przyszła*, gnała przed sobą łąwicę piasku. [Konop. Now. II, 44 SD], 5. 'o porach, okresach czasu i towarzyszących im zjawiskach, stanach, faktach, przeżyciach: nastać, nastąpić, przybliżyć się' SD: *przyszła* jeszcze ta straszna, śnieżna zima [Was. W. Rzeki 169 SD], 6. 'przybyć z wrogimi zamiarami, napaść, najechać' SS: Ezeiego brath Janow *przischew...* wżół kon Krczonow. [1399 St. PPP VIII nr 9486 SS], 7. 'osiągnąć jakąś granicę, jakiś kres w czasie' SD: Leszek Biały *przyszędł* do wieku młodziana. [Jezier. Gowor. 88 SD], 8. 'powstać w umyśle, nasunąć się, zjawić się' SD: Sędziemu *przyszła* taka chętka [Mick. Tad. 18 SD]; *przykroczyć* 'kroczyć przybliżyć się' SL, SW: Już do nas te czasy *przykroczyły*, które za Noego nieszczęśliwe były. [Kauc. Gd. 218 SL]; *przylecieć* 1. 'przybyć gdzie leć, unosząc się za pomocą skrzydeł lub specjalnego przyrządu' SS, SL, SW, SD: Cietrzew *przyleciał* - tak blisko, aż miło [Syrok. Gaw. 21 SD], 2. 'nadciągnąć, przeciągnąć, powietrzem w powietrzu' SD: powstał gwałtowny wichur, za nim *przyleciała* na-

wałnica. [Tyg. Ilustr. 120, 1870 SD], 3. 'przybyć gdzie szybko, w pośpiechu, biegnąc lub jadąc' SW, SD: *Przyleciał* do pracy jak na skrzydłach. [Braun Lewanty 190 SD], 4. 'przybyć dokąd samolotem' SD: *Przyleciał* do Leningradu samolotem [Borow. Opow. 116 SD] *przylakocić* 'przynęcić, przywabić łakociami' SW: *Przylakocił* go do siebie. [Troc SW]; *przymaszerować* 'maszerując dojść dokąd' SL, SW, SD: *Przymaszerowała* armia z Sisseku i rozbiła namioty. [Jeż Uskoki II, 218 SD]; *przymyślić* 'ubrdać, uroić sobie co' SW, SD: Stary coś sobie *przymyślił*. [Krasz. SW]; *przynieść* 1. 'niosąc dostarczyć do określonego miejsca, niosąc co przyjść, przybyć dokąd, przyjść z czym' SS, SL, SW, SD: *Przyniosła* gołenizantowi pantofle sukienne [Par. Niebo 37 SD], 2. 'kogo = sprowadzić, przyprowadzić, zagnać, wnieść, przypędzić' SL, SW: Dali-bóg ci kaduk go tu *przyniósł*. [Teat. 33, 19 SL]; *przypełznąć* 'pełznąć przysuwać się do kogo lub czego, przyczołgać się' SL, SW, SD: Stara suka, Leda [...] *przypełzła* pod ganek [Krzyw. I. Gorzk. 52 SD]; *przyplłynąć* 'przybyć płynąc, przybyć wpływ, dopłynąć łodzią, statkiem do lądu, do brzegu' SS, SL, SW, SD: *Przypłynęła* do brzegu [Jun. Mazur. 309 SD]; *przypomnieć (się)* 'przynieść na pamięć, obudzić wspomnienia o kim, o czym, zwrócić uwagę na kogoś lub na coś zapomnianego' SD: jakby chciało *przypomnieć* minione miesiące. [Was. W. Rzeki 524 SD]; *przysłać* 'dostarczyć co komu nieosobiście (przez pocztę, posłańca), posłać kogo, spowodować, żeby się ktoś znalazł w określonym miejscu' SL, SW, SD: matka *przysłała* bieliznę na zmianę [Grusz. An. Od Karpat 131 SD]; *przysunąć (się)* 1. 'przesunąć, przenieść co bliżej niż poprzednio, przybliżyć, zbliżyć' SL, SW, SD: Chmielnicki *przysunął* szańce i armaty o 30 kroków od obozu. [Sienk. Mieszan. 131 SD], 2. 'sunąć przybyć, przybiec, przypędzić' SW; *przyszańcować się* 'przykopać się, w przykopach przybliżyć się' SL, SW: Nieprzyjaciel *przyszańcował się* pod zamek. [Pap. w. 2, 263 SL]; *przysnąć (się)* 'ujrzeć we śnie, w marzeniu sennym' SD: Co srebra, co złota! to w bajce nie wygadać ani *przysnąć* we śnie. [Syrok. Gaw. 58 SD]; *przyciągnąć* 'przywlec z trudem, przynieść, przyprowadzić, przynieść' SW, SD: nieprzytomnego *przyciągnął* wraz z Liną na Wspólną. [Brand. K. Antyg. 229 SD]; *przytransportować* 'sprowadzić transportem, jako transport' SW, SD: Zaczynają pojawiać się pijacy, często *przytransportowani* przez milicjantów. [Przekr. 284, 1950 SD]; *przywabić (się)* 'naśladować czyjś głos przywołać do siebie, wabiąc przyciągnąć, przyzwać, przynęcić, wabić, nęcić' SS, SL, SW, SD: *Przywabiła się* do domu, by zdradziła, by urzekła! [Wit. S. Piosnki 176 SD]; przy-

wałęsać się 'wałęsając się przybyć, przybliżyć się' SW: Jak się przywałęsał, tak potym jednego dnia zniknął bez śladu [Krasz. SW]; przywędrawać 'wędrując dotrzeć, przybyć' SL, SW, SD: W godzinę później przywędrawał płowłosy, jasnooki chłopaczek. [Rudn. A. Żoń. 6 SD]; przywieść (się) 1. 'przyprowadzić do jakiegoś miejsca, przyjść wiodąc kogo, sprowadzić' SS, SL, SW, SD: Marszałek [...] przywiódł poważne zastępy rycerstwa. [Dąbr. J. Dzieje 251 SD], 2. 'przygiąć, dociągnąć do czego' SW, SD: Koniec klinki przygiąwszy - niemal do rękojeści przywieść się dawał. [Grusz. An. Żak. 87 SD]; przywołać (się) 'wołając spowodować czyje przyjście, przybycie, zbliżenie, dać znak komu, by się zbliżył, podszedł, wezwać przyzwać' SS, SL, SW, SD: Chora przywołała ją oczami bliżej. [Goj. Krata 136 SD]; przyzwać 1. 'zawołać do siebie, dać komu znak, by się zbliżył, posłać po kogo, by się stawił, przywołać, wezwać' SS, SL, SW, SD: Poleciał służbie hotelowej czym prędzej przyzwać chirurga. [Dygas. Piszcz. I, 153 SD], 2. 'pozwac do sądu' SS; przyzeglować 'zeglując przybyć' SL, SW, SD: przyzeglował do nich młody człowiek [Przekr. 284, 1950 SD].

b. Derywacja prefiksalnie-sufiksalna

Formacje odrzeczownikowe

przykandybać 'przyjść kulejąc, przyszytykutać' SW, gw.; przymatulić 'przytulić po macierzyńsku' SW: Ona i do serca przymatuli. [Pot. SW]; przypowieszczyć // przypowieścić 'wezwać do sądu celem zadośćuczynienia wcześniej wydanemu wyrokowi' SS, SL, SW; przywłoscić 'przywabić, przyciągnąć, przynęcić, przymamić' SW, gw.; przyziemieć 'obniżyć lot przed lądowaniem' SD.

Czasowniki nazywające zbliżenie do punktu stanowią bardzo liczną grupę. Najstarsze tu czasowniki to: przybiec, przyjść, przynieść, przywieść, przywieźć, notowane już w Słowniku staropolskim.

Czasowniki prefiksalne powstały według modelu słowotwórczego: przybyć + imiesłowy okolicznik sposobu, np.: przykicać = przybyć kicając, przyczłapać = przybyć człapiąc, przyholendrować = przybyć holendrując, przywiosłować = przybyć wiosłując.

Prefiks przy- łącząc się z czasownikami ruchu modyfikuje ich znaczenie, wskazując na kierunek ruchu 'zbliżenie do punktu'.

W formacjach tych przedrostek przy- wymienia się najczęściej z prefiksem do-, np.: przyjść - dojść, przyjechać - dojechać, przynieść - donieść, przywieźć - dowieźć. Jednakże widać tu pewne ograniczenia

w wymienialności tych prefiksów. Wszędzie tam, gdzie czasownik ruchu z przedrostkiem *przy-* wskazuje na osiągnięcie punktu zewnętrznego, zamiana prefiksu *przy-* na *do-* jest możliwa, np.: *przyjść do płotu - dojsć do płotu*. Jeżeli jednak chcemy nazwać czynność osiągania punktu wewnątrz jakiegoś obiektu, taka zamiana jest niemożliwa, np.: *przyjść do domu = wejść; dojsć do domu - zbliżenie tylko do zewnętrznej części budynku*.

Czasowniki ruchu wskazujące na zbliżenie do punktu łączą się z okolicznikami miejsca z przyimkiem *do*, np.: *przyjść do domu, przyśkaść do drzewa, przykicać do krzaka*.

Na szczególną uwagę zasługuje tu grupa czasowników nazywająca czynności przywoływania kogoś. Formacje prefiksalne zostały utworzone według modelu słowotwórczego *przywołać + imiesłowowy okolicznik sposobu*, np.: *przygruchać = przywołać gruchając, przywabić = przywołać wabiąc lub przywołać + nomen instrumenti + przyrostek czasownikowy (-ać, -ić, -ować)*, np.: *przyłakocić = przywołać łakociami, przypoznać = przywołać pozvem, jeżeli podstawą słowotwórczą jest czasownik odrzeczownikowy bez prefiksu *przy-**.

Kolejna, niewielka grupa derywatów, zaklasyfikowana tu do czasowników wskazujących na zbliżenie się do punktu oparta jest na wzorze słowotwórczym *przywieść w myślach = przemyślić, przywieść we śnie = przyśnić, przywieść w marzeniach = przymarzyć*.

Skomplikowaną strukturę słowotwórczą mają formacje prefiksально-sufiksalne odrzeczownikowe. Czasownik ruchu *przykandybać* oparty jest na modelu słowotwórczym *przybyć jak kandyba 'szkapa'*. Formacja *przymatulić* utworzona jest na wzór czasownika *przytulić; przytulić jak matula = przymatulić*, a czasownik *przyziemić = przybliżyć do ziemi*. Czasownik *przypowieszczyć* oparty jest na modelu słowotwórczym *przywołać + nomen instrumenti; przywołać powiastką, a przywołać utworzony jest na wzór przywabić - przywabić włością*.

Również w języku staro-cerkiewno-słowiańskim, czeskim i rosyjskim przedrostek *przy-* ma znaczenie kierunkowe, np. scs: *priběgnŭti, približiti sę, pribyti*⁶, czes. *přijít, přijet, přiskočit*⁷, ros. *prityt', pritaszczit', prigonit'*⁸.

⁶ S. S ł o Ń s k i, *Funkcje przedrostków werbalnych w języku starsłowiańskim (starobułgarskim)*, Warszawa 1937, s. 158-159.

⁷ *Slovník spisovného jazyka českého*, t. 2, Praha 1971.

⁸ *Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, t. 11, Moskwa 1961.

2. Dodawanie, przysparzanie czegoś

a. Derywacja prefiksalna

przyadoptować 'przyjąć, przygarnąć przez adoptację' SD: Panienkę z ręcznie *przyadoptował* do rodziny. [Kult. 30, 1966 SD]; *przybrać* 1. 'dołożyć, przyłożyć, dobrać' SL, SW, SD: Powinien jeszcze *przybrać* do pary swojego przyjaciela od serca. [Dygas. Pióro 73 SD], 2. 'o wodzie, rzece itp.: podnieść się powyżej normalnego poziomu podwyższyć się, wezbrać' SL, SD: Deszcz nie ustawał, woda *przybrała* jeszcze. [Konopn. Now. IV, 221 SD], 3. 'uznać za swoje (nazwisko)' SW, SD: *Przybrał* niemieckie nazwisko Richtera. [Moracz. Dzieje VIII, 9 SD], 4. 'adoptować' SL, SD: *Przybrał* Kasię i adoptował ją [Morc. Ptaki 171 SD]; *przybudować* 'dobudować dodatkowo do czegoś już zbudowanego' SS, SL, SW, SD: kazał *przybudować* długi pawilon z korytarzem. [Dygas. Piszcz. I, 204 SD]; *przyciułać* 'ciulać przysporzyć, przyczynić' SW: Jeszcze jedną setkę *przyciułał*. SW; *przydać* 1. 'dodać dołożyć, dorzucić, przyczynić, przysporzyć' SS, SL, SW, SD: Gospodynie moje *przydały* do mojej wypróżnionej kasy potrzebne pieniądze. [Słow. Listy I, 190 SD], 2. 'nadać, udzielić' SD: Tytuł żupana *przydawano* jeszcze za czasów chrześcijaństwa [Brew. Pow. I, 190 SD], 3. 'dodać mówiąc co jeszcze, dopowiedzieć' SD: i *przydałem*, że jeszcze nie byłem bierzmowany. [Jank. Zaśc. 39 SD], 4. 'wyznaczyć kogo, przydzielić kogo komu za towarzysza, opiekuna' SS, SW, SD: Król dla bezpieczeństwa *przydał* mu, aż do granicy, sześć chorągwi polskich. [Moracz. Dzieje II, 55 SD]; *przydoić* 'jeszcze więcej udoić, dojąc dodać' SL, SW: *Przydoić* mleka. SW; *przygospodarować* 'przysporzyć sobie czego dobrze gospodarując, wygospodarować' SW, SD: na tym się zarobi, z tego *przygospodaruje*. [Łoz. Wal. Dwór 50 SD]; *przyjąć* 1. 'dać komu pracę u siebie, zaangażować, nająć' SL, SW, SD: *Przyjął* kucharza, piwnice kazał zaopatrzyć dostatnio. [Reym. Ferm. II, 196 SD], 2. 'wziąć (zwykle na własność) to, co ktoś daje, proponuje; dopuścić do pomieszczenia, którym się dysponuje' SS, SL, SW, SD: numerowy z ukłonem *przyjął* napiwek. [Worosz. Mazur 22 SD], 3. 'przyswoić sobie co, uznać za własne, przejąć od kogo' SD: *Przyjęli* dla swego języka greckie głoski [Krasz. Nowe I, 70 SD], 4. 'wziąć na siebie, na swoją odpowiedzialność, obarczyć siebie czym' SS, SD: *Przyjął* cały dług na siebie. [Zachar. Kres. 11 SD], 5. 'wchłaniać, adsorbować' SD: Len posiada mniejszą niż bawełna zdolność *przyjmowania* barwników. [Gaik Towaroz. 182 SD]; *przykroić* // *przykrajac* 'krajac dodać do czego pokrajanego' SW, SD:

przylać 'dodać płynu, nalać dodatkowo' SS, SL, SW, SD: Offerowacz będzie za grzech swój bywał czyśszcz dzesyótł epki a nye przylege k nyey deya. [BZ Lev 5, 11 SS]; przylńczyć 1. 'dodać pieniędzy, doliczyć, dorachować, dołączyć licząc' SS, SL, SW, SD: Ani mój ubiór [...] i inne niektóre potrzeby, nic nie było przylczone. [Tremb. Listy I, 131 SD], 2. 'zaliczyć do czego' SS, SW, SD: Moy-szesza ... sinowy przylczoney sół w pokolenye Leni. [BZ I Par 23, 14 SS]; przyłączyć (się) 1. 'dodać do czego, dołączyć' SS, SL, SW, SD: Posag panieńskie zwykił pomnażać wdzięki, gdy go Justysia do swoich przyłączy, niejeden pewnie zapragnie jej ręki. [Fredro A. Mąż 192 SD], 2. 'załączyć, dodać jako załącznik' SD, 3. 'chem. o pierwiastkach lub związkach chemicznych: wiązać się z innymi pierwiastkami, wchłaniać je, tworząc nowe związki' SD, 4. 'stać się częścią jakiejś grupy, dołączyć się' SD: prowadził z nią rozmowę, do której i ja się później przyłączyłem. [Krasz. Pam. 125 SD]; przymajątnić 'przysporzyć majątku, zrobić majątniejszym, przybogać' SL, SW: Deresław, będąc przymajątniony w bogactwa, ludzi gromadę zebrał. [Błaż. SW]; przyorać 'oraniem przyłączyć, dorować' SS, SW, SD: Chłop o każdy kawałek przyoranej miedzy procesuje się z sąsiadem [Kurek Woda 83 SD]; przyszczędzić 'oszczędzając odłożyć, zebrać czego, zwłaszcza pieniędzy, zaoszczędzić' SW, SD: Nie mogę znieść, kiedy się coś marnotrawi [...] albo nie przyszczędzi. [Kult. 52, 1965 SD]; przypieprzyć 'przyprawić pieprzem, dodać trochę pieprzu' SW, SD; przyplodzić (się) 'plodząc pomnożyć liczbę, ilość czego, kogo, zwiększyć przychówek' SS, SL, SW, SD: Tyle drugie z nich co rok jagniąt się przyplodzi. [Simon. Siel. 17 SL]; przyprząc 'zaprząc do pojazdu, zwłaszcza dołączyć dodatkowego konia (lub inne zwierzę pociągowe) do zaprzęgu, doprząc' SD: Jadąc dalej, furman przyprzągnął piątego konia. [Lel. Listy I, 36 SD]⁹; przyrobić (się) 1. 'dorobić coś brakującego, dodatkowego, przyprawić' SD: I sztuczny nos można sobie przyrobić tak doskonale [Szyrm. Paliw. 241 SD], 2. 'przymnożyć, przyczynić, przysporzyć czego' SS, SL, SW, SD: Majątek papa dobrodziej zostawił, a nawet samemu się trochę przyrobiło. [Chłęd. Album 39 SD]; przysłodzić 'przyprawić co cukrem, dodać do jakiejś potrawy trochę cukru, ocukrzyć, dosłodzić' SL, SW, SD: Matka nim podała dziecieniu lekarstwo, wprzód go przysłodzi albo caczko pokaże.

⁹ Czasownik *przyprząc* jest formacją powstałą w drodze derywacji wymiennej prefiksальной. Wyraz ten motywują inne czasowniki o tej samej podstawie słowotwórczej: *zaprząc*, *wyprząc*, *doprząc*.

[Pot. Arg. 225 SL]; przysporzyć 'powiększyć liczbę, ilość, dołożyć przydać, przyczynić czego' SS, SL, SW, SD: Nie pozwalała ruszyć odłożonych na zimę zapasów, lecz starała się ich przysporzyć [Sier. Dno 304 SD]; przywłaszczyć 1. 'bezprawnie zabrać sobie na własność, ukraść, uzurpować sobie prawa do czego' SS, SL, SW, SD: Janek cudze pieniądze sobie przywłaszczył. [Leł. Listy II, 416 SD], 2. 'przyznać, dać coś komu na własność' SS, SW, SD: Każdemu z nich własny znak jego na chorągwi przywłaszczyli. [Bobrow. SW], 3. 'wziąć za swoje cudze dziecko, przybrać, przysposobić, adoptować' SS, SL, SW: Przywłaszczyła sobie dziecię to za syna [W. Exod. 2, 10 SL].

b. Derywacja prefiksально-sufiksalna

Formacje odrzeczownikowe

przydrużyć 'pozyskać przyjaciela, przyjąć za przyjaciela, przyjąć do swego towarzystwa, przytowarzyszyć' SW: Przydrużyć sobie kogo. SW; przykarmować 'dożywiać, dokarmiać' SS; przymiodzić // przymiodzić 'miodem przyprawić' SL, SW: Dawać pić te listki w winie przymiodzonym. [Urząd. 105 SL]; przysmaczyć 'przyprawić czym do smaku, zrobić smaczniejszym' SL, SW, SD: Stał przy nas dzban zimnej, zaprawionej winem, przysmaczonej cukrem, wody [Gomul. Ka-jet 89 SD]; przywłócić 'przyłączyć, zwrócić jako własność, uznać za jego własność, przyznać, przypisać' SW.

Formacja odprzysłówkowa

przyprawić 'dodać przyprawy, zwłaszcza do potraw, zaprawić' SL, SW, SD: Przemysłowały nad tym, jakimi korzeniami i sosami przyprawić to mięsiwo. [Leśm. Przyg. 116 SD]. Formacja ta mogła również powstać w drodze derywacji wymiennej od czasownika zaprawić.

Najstarszą grupę wśród czasowników nazywających czynności dodawania, przysparzania czegoś stanowią wyrazy: przydać, przyłać, przyłożyć, przyliczyć, notowane przez wszystkie słowniki, z których został zaczerpnięty materiał.

Formacje prefiksalne powstały według modelu słowotwórczego przydać, przysporzyć + imiesłowowy okolicznik sposobu, np.: przykuć = przydać kując, przykrajac = przydać krajając, przyszczędzić = przysporzyć oszczędzając.

Czasowniki prefiksально-sufiksalne odrzeczownikowe przymiodzić, przysmaczyć, przykarmować utworzone są według wzoru słowotwórczego

przydać + rzeczownik + przyrostek czasownikowy (-ić, -ować); przy-
miodzić = przydać miodu, przysmaczyć = przydać smaku, przykarmować =
przydać karmy. Formacje przywłościć, przydrżyć powstały na wzór
czasownika przyłączyć; przyłączyć włosć = przywłościć, przyłączyć
druha = przydrżyć. W wypadku odprzysłówkowego czasownika pre-
fiksalnie-sufiksального przygotować sformułowanie prawidłowej para-
frazy jest rzeczą trudną. Podstawą słowotwórczą jest tu przysłów-
ek prawie 'w sam raz, w miarę, odpowiednio, akurat, jak potrze-
ba', a więc model derywacyjny opiera się tu na schemacie przydać
+ prawie + suf. -ić.

W formacjach tych przedrostek przy- wymienia się z prefiksem
do-, np.: przykuć - dokuć, przykrajac - dokrajac.

W pracy *Zmiany słownikowe w polszczyźnie XIX i XX w. II. Budowa i zna-
czenia czasowników* D. Buttler stwierdza: "Liczne przykłady zdają
się wskazywać na to, że w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat
słabnie produktywność formantu przy- zarówno w funkcji partytyw-
nej 'nieco, trochę', jak w niektórych użyciach przestrzennych,
kierunkowych"¹⁰. Dalej autorka wskazuje na fakt niemal całkowi-
tego wyparcia przedrostka przy- przez do- w czasownikowych for-
macjach, w których przy- miało partytywne znaczenie 'nieco,
trochę', prsytaćzając przykłady, które według klasyfikacji auto-
rów *Słownika języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego mieszczą
się w grupie 'zwiększanie, uzupełnianie zasobu, ilości czego'.
Rzeczywiście duża ilość czasowników należących do tej grupy seman-
tycznej posiada synonimy współrzedne z przedrostkiem do-, np.:
przybrać - dobrać, przykraść - dokraść, przymieszać - domieszać, przysadzić -
dosadzić. Tylko nieliczne formacje z przedrostkiem przy-, nale-
żące do omawianej grupy, nie dadzą się zastąpić czasownikiem z
prefiksem do-, np.: przyczynić, przykomenderować, przymotować, przy-
rosnąć, przyrósć¹¹.

Również w języku czeskim i rosyjskim przedrostek przy- ma ta-
ką funkcję znaczeniową, np.: czes. připsat, přimalovat, přičíst¹², ros.
pribavit', prikupit', primołot'¹³.

¹⁰ D. Buttler, *Zmiany słownikowe w polszczyźnie XIX i XX w., II. Budowa i znaczenie czasowników*, "Poradnik Językowy" 1972, z. 5, s. 277.

¹¹ Por. M. Witkowska-Gutkowska, *O funkcji przedrostka przy- w czasownikowych formacjach typu przykroić, przysiwieć*, "Zaszyty Nauko-
we UL" 1978, seria I, z. 38, s. 109-121.

¹² *Slovník spisovného jazyka...*

¹³ *Slovar sovremennogo russkogo...*

3. Niezupełna realizacja czynności

W skład tej grupy wchodzi czasowniki, które nazywają czynność nie do końca zrealizowaną, a także te, które nazywają czynność wykonywaną przez pewien określony czas.

a. Derywacja prefiksalna

przybiednieć 1. 'zbiednieć nieco, podupaść' SW, 2. 'przymizernieć, przybladnąć' SW: *Przybiedniałeś, moje dziecko!* [Sew. SW]; *przybieleć* 'stać się trochę białym, bladym, pobieleć, zbieleć' SD: Z twarzy *przybielełej* i z oczów ogromnie smutnych widnieją matczyne troski. [Orkan Pomór 26 SD]; *przybielic* 'uczynić trochę białym, lekko ubieleć, rozjaśnić, przyprószyć siwizną' SW, SD: Nie warto i patrzeć na monotennie puste obszary *przybielone* [Zal. Br. Litw. 166 SD]; *przycichnąć* 'stać się nieco cichszym, uciszyć się, umilknąć, uspokoić się nieco' SL, SW, SD: Kanonada artyleryjska [...] *przycichła*. [Jackiew. Jan 149 SD]; *przyciemnić (się)* 1. 'uczynić nieco ciemniejszym' SW, SD: Zbliżył płomień świecy do liter [...] mocno kurzem *przyciemnionych* [Bog. Kapit. II, 54 SD], 2. 'zmniejszyć jasność źródła światła, przyćmić, przygasić' SD: Lampa była *przyciemniona* abażurem [Dąbr. M. Noce III/1, 237 SD]; *przyćmić (się)* 'zrobić coś ciemniejszym, przytłumić, przyciemnić, przygasić' SL, SW, SD: światło *przyćmij* i czytaj. [Gomul. Ciury III, 120 SD]; *przydnić* 'rozednieć, rozwidnić się nad ranem' SW: Wojsko nasze nie miało uderzyć, aż gdyby było *przydnięło*. SW; *przygasić* 1. 'przerwać, tłumić, niezupełnie zgasić, gasząc przydusić' SD: *Przygasiła* go (papierosa) prędko w popielniczce [Bobiń. Zemsta 155 SD], 2. 'pozbawić blasku, przyćmić' SW, SD: Nie ten ból zbielił twoje lica, *przygasił* ogień oczu promiennych. [Wędr. 10, 1901 SD], 3. 'stłumić, osłabić, zmniejszyć' SL, SW, SD: Jeśli nam przeciwności *przygaszą* nadzieje [Fredro A. Old. 255 SD]; *przygłodzić* 'zrobić nieco gładszym, gładząc przyplaszczyc, przymuskać, przygłaskać' SL, SW, SD: Arytmetyk [...] zetrze i *przygłodzi*. [Zab. 12, 168 SL]; *przygłuszyć* 1. 'częściowo tłumić odgłosy, dźwięki, przytłumić' SL, SW, SD: Gwar rozmów w kuchni [...] *przygłuszył* jego stąpanięcia. [Brand. K. Antyg. 376 SD], 2. 'częściowo, niezupełnie ogłuszyć' SD: Berłem moim w głowę go uderzywszy, dobrze go *przygłuszyłem*. [Karp. Pam. 27 SD], 3. 'leśn., roln. o roślinach wysokich, rozrośniętych: przysłonić, zacienić rośliny małe, nisko rosnące, uniemożliwić ich rozwój' SD: Najszlachetniejsze kwiaty wyrosły się zupełnie, *przygłuszone* dzikim chwastem i bodiakami.

[Łoz. Wal. Dwór 275 SD]; przygrzać 'zagrzać na nowo coś, co ostygło odgrzać, zagrzać trochę' SL, SW, SD: Rozpalił ogień i przygrzeje to, co przyniosłam. [Jun. Antrop. 103 SD]; przyklęknąć 'klęknąć na jedno kolano, klęknąć na chwilę' SL, SW, SD: Jagiełło [...] przyklęknął na poduszce rzuconej na ziemię [Wikt. Papież 35 SD] przykrócić (się) 1. 'uczynić co nieco krótszym, zmniejszyć, skrócić' SL, SW, SD: Pan Cyprianowicz przykrócił rapci [Sienk. Na polu 209 SD], 2. 'okroić, uszczuplić, umniejszyć, ująć' SW: Przykrócić komu dochodów. SW, 3. 'wziąć w karby, zmusić do subordynacji' SD: Płochosć Wenusa przykrócić, Cezarze! [Orzesz. Obraz. 194 SD]; przymizernieć 'trochę zmizernieć, stać się mizerniejszym niż poprzednio' SW, SD: Oboje postrzegli, że chłopak przymizerniał [Krasz. Chata III, 134 SD]; przyszczędzić 'postarać się nie wykorzystać, nie przemęczyć kogo, czego' SD: Mówię, że koni trzeba przyszczędzić [Mach W. Życie 87 SD]; przypląszyć 'uczynić nieco płaskim, spłaszczyć trochę' SL, SW, SD: włosy staranniej niż niegdyś przypląszone brylantyną. [Andrz. Wojna I, 90 SD]; przypóźnić się 'nieco się spóźnić, opóźnić się, zapóźnić się' SL, SW, SD: Gdyby kilka minut Kasperowicz był się przypóźnił, zamach na jego życie byłby się nie powiodł. [Fel. E. Syb. III, 216 SD]; przypudrować (się) 'z lekka, nieco upudrować' SL, SW, SD: przypudrowała twarz. [Goj. Rajs. II, 241 SD]; przyschnąć 'nieco, trochę wyschnąć, stać się częściowo suchym, zacząć schnąć' SD: kraj [...] pełen przyschłych kartoflanych badyli [Dygas. Now. I, 81 SD]; przystanąć 1. 'zatrzymać się w ruchu na chwilę, stanąć' SW, SD: Wszedł do sali, przystanął na progu [Przybysz. Współ. I, 48 SD], 2. 'zatrzymać się przebywać gdzie przez pewien czas' SD: gdzieniegdzie tylko przystanął na parę godzin [Kaczk. Olbracht II, 98 SD]; przyszarzeć 'stać się lekko szarym, nieco poszarzeć' SW, SD: Twarze ich przyszarzały tchną jakąś powagą. [Orkan Droga 80 SD]; przyszpecić 'przyczynić się do szpetności, zeszpecić, oszpecić cokolwiek' SL, SW: Pismo Kromerowe nie przyszpeci podobno, jeśli nie przyzdobi biblioteki twojej. [Krom. Błaz. ded. SL]; przytępieć 'przytępszym się stać' SL: Przytępieł i bystrość widzenia stracił. [Kulig. Her. 74 SL]; przyubożać 'podupaść na majątku' SL: Gdy król bardzo być potrzebnym i przyubożonym mistrza porozumiał, 15000 złotych darować mu obiecał, jeżeli... egere admodum. [Krom. 679 SL]; przyzółknąć 'nieco zółknąć' SL, SW, SD.

a. Derywacja prefiksalnie-sufiksalna

Formacje odrzeczownikowe

przykopać 'nieco okopcić' SL, SW: Tyś czarny i masz słońcem przykopała lice [Gaw. Siel. 375 SL]; przylazurkować 'przyniebieszczyć lazurkiem, przyfarbkować' SW: przylazurkować bieliznę. SW; przysmerdzić 'przyswędzić, przypalić, przysmażyć, przykopać' SW; przyśmiardnąć 'stać się trochę śmierdzącym' SL, SW: Przyśmiardła słonina. [Troc SW].

Formacje odprzymiotnikowe

przygłupić 'uczynić głupszym, ogłupić' SW; przypotęźnić 'zrobić potężniejszym, wzbic w potęgę, przypanoszyć' SL, SW: Mógł mieć Kazimierz z Krzyżaków potęgi, zwłaszcza będąc już Rusią przypotęźniony. [Krom. 347 SL]; przyszczelnić 'z lekka lub powoli uszczelnić, doszczelnić' SW.

Najliczniejszą grupę stanowią czasowniki, w których prefiks przy- wskazuje na niezupełną realizację czynności, np.: przysiwieć, przykurzyć, przygnębić, przytrzeć. Słownik staropolski notuje niewiele czasowników tego typu, np.: przygniewać się, przyrazić, przytępić się.

Znaczenie prefiksu w tej grupie czasowników jest bardzo podobne do znaczenia przedrostka przy- w grupie 'dodawanie, przysparzanie czegoś'. Stąd też niekiedy mogą budzić się wątpliwości do jakiej grupy należałoby zaklasyfikować pewne czasowniki.

Ten typ słowotwórczy, wbrew temu co pisze D. Buttlerowa¹⁴, jest bardzo produktywny. Jeżeli czasownik bezprefiksalny nazywa czynność, która może ulegać stopniowaniu, to dodanie przedrostka przy- modyfikuje zawsze znaczenie formacji, która wtedy nazywa czynność niezupełnej realizacji, np.:

bieleć	przybieleć	ale zbieleć
siwieć	przysiwieć	ale zsiwieć (osiwieć, posiwieć)
żółknąć	przyżółknąć	ale żżółknąć
głupieć	*przygłupieć	ale zgłupieć

Ze względu na znaczenie nie ma możliwości wymiennego używania czasowników tej grupy z formacjami z przedrostkiem do-, np.: przybieleć - dobieleć, przysiwieć - dosiwieć, przyczernić - doczernić, przy-

¹⁴ Buttler, op. cit.

farbować - dofarbować, przybrudzić - dobrudzić. Czasowniki *dobieleć, do-czernić, dofarbować, dobrudzić* oznaczają doprowadzenie czynności do końca lub też wykonanie dodatkowej czynności na przedmiocie. Prefiks *do-* jednak pozbawiony jest tu znaczenia partytywnego 'nieco trochę'. Stąd też nie można się zgodzić z twierdzeniem D. Butlerowej, że przedrostek *do-* wyparł dziś niemal zupełnie przy- z tej funkcji semantycznej. Jeżeli weźmie się pod uwagę możliwość tworzenia neologizmów z formantem *przy-*, np.: *przybrązowieć, przybrunatnieć, przygłupieć, przychamieć* w znaczeniu 'stać się nieco brunatniejszym, głupszym' i formacje te są zrozumiałe, to trudno twierdzić, że w tego typu derywatach prefiks *przy-* zatracił produktywność. W tych czasownikach, w których niezupełna realizacja czynności odbywa się w bliżej nie określony sposób, nie można prefiksu *przy-* zamienić na *do-* bez jednoczesnej zmiany znaczenia wyrazu.

Identyczną funkcję znaczeniową ma ten przedrostek w formacjach przymiotnikowych, np.: *przykrótki, przydługi*.

Brak tu właściwie czasownikowego wzoru słowotwórczego, według którego tworzone były derywaty tego typu. Wydaje się, że decydujące znaczenie miał tu właśnie przymiotnikowy model derywacyjny, gdzie przedrostek *przy-* dodany do przymiotnika nadawał formacji znaczenie nieco słabszej lub nieco silniejszej intensywności, np.: *przybłądy, przygłupi, przyduży*.

Orzeczownikowe derywaty prefiksalnie-sufiksalne: *przykopicieć, przysmerdlic, przysmiardnąć* mają taki sam schemat słowotwórczy jak czasowniki *przydymić, przybrudzić*. Formacja *przylazurkować* została utworzona na wzór czasowników *przyfarbkować, przybarwić; przylazurkować = przybarwić lazurkiem*.

Odprzymiotnikowy derywat prefiksalnie-sufiksalny *przygłupieć* opiera się na takim samym wzorze słowotwórczym jak czasowniki *przyczernić, przybielić*, a formacja *przypotęźnić* powstała na wzór czasownika *przymocnić*.

Również w języku staro-cerkiewno-słowiańskim, czeskim, rosyjskim przedrostek *przy-* ma taką funkcję znaczeniową, np.: *scs prižagati, prižigati, prisvenŋti*¹⁵, czes. *připalit, přiclouit, přitlumit*¹⁶, ros. *priotvorit', privstanut', pritichnut'*¹⁷.

¹⁵ S ł o ŋ s k i, op. cit., s. 173, 176.

¹⁶ *Slovník spisovného jazyka...*

¹⁷ *Slovar' sovremennogo russkogo...*

4. Przymocowanie do czegoś, połączenie w jedną całość

a. Derywacja prefiksalna

przybandażować 'przymocować, przywiązać (watę, gazę) bandażem, bandażując' SW, SD: bezpośrednio na ranę położyć wyjalowioną gazę i *przybandażować*. [Vade.żagl. 321 SD]; *przybić* 'przymocować, przytwierdzić co wbiciem gwoźdźcia, kołka itp.' SS, SL, SW, SD: Na bocznej ścianie *przybił* półkę na książki. [Olcha Most II, 194 SD]; *przygwoździć* 'przybić, przytwierdzić do czego gwoździami lub czymś ostrym' SL, SW, SD: Kmicic skoczył ku niemu, nadeptał nogą na plecy i *przygwoździł* sztychem do ziemi. [Sienk. Pot. III, 253 SD]; *przyklajstrować* 'umocować za pomocą klajstru, przyklepić, przykleić' SW, SD: takie sobie nalepki później do parkanów *przyklajstrują*. [Unił. Dwadz. 190 SD]; *przykleić (się)* 'umocować za pomocą kleju, klejąc, przyklepić, dokleić' SL, SW, SD: *przykleił* znaczek pocztowy. [Bron. J. Ogn. 235 SD]; *przykręcić* 'umocować za pomocą śruby, umocować wkręcając śrubę, gwint, dokręcić, zakręcić' SL, SW, SD: Śrubami *przykręceno* je do podwaliny z belek. [Huss. Mur 51 SD]; *przykuć (się)* 'przymocować co (lub kogo) do czego za pomocą łańcucha, żelaza, itp., przytwierdzić, unieruchomić' SL, SW, SD: Niektóre księgi leżały na osobnych pulpitych *przykute* na łańcuszku. [Grusz. An. Żak 189 SD]; *przyłgnąć* 'ściśle przywrzeć, przystać, przykleić się' SS, SL, SW, SD: Oślizły materiał *przyłgnął* ściśle do ciała. [Braun Lewanty 247 SD]; *przymocować* 'przytwierdzić do czego, przyczepić na stałe, żeby nie odpadło, połączyć z czym' SW, SD: często także na łańcuszku *przymocowane* do brzegu. [Korz. J. Tad. 123 SD]; *przymurować* 'przybudować murując, domurować, przytwierdzić murując' SL, SW, SD: z tyłu były *przymurowane* wozownie i stajnie. [Kaczk. Pam. 91 SD]; *przypiąć (się)* 'przyczepić, przytwierdzić co do czego czym, przyszyć z lekka' SS, SL, SW, SD: *Przypięli* narty i pocwałowali w kierunku skoczni. [Morc. Ptaki 286 SD]; *przyrosnąć // przyrósć* 1. 'rosnąć przystać trwale do czego, zrosnąć się, złączyć się, spoić się z czym' SL, SD: Młodego księcia postać wyniosła w zbroi do konia, zda się, *przyrosła*. [Rom. Fragm. 230 SD], 2. 'przywrzeć, przyklepić się, przykleić się' SS, SW, SD: Nasze serca *przyrosły* do bogów naszych i obyczajów. [Krasz. SW]; *przyschnąć* 'wyschnąwszy przyłgnąć, przywrzeć, przyklepić się do czego' SS, SL, SW, SD: Z trudem odwijał *przyschnięte*, przepojone ropą i krwią szmaty. [Was. W. Gwiazdy 27 SD]; *przysnurować* 'przymocować, przywiązać co sznurując' SW, SD: w skórzanych do lekiej nogi *przysnurowanych* sandałach. [Kaczk. SW]; *przyszyć (się)*

'przymocować, przytwierdzić co do czego szyjąc' SS, SL, SW, SD: Sukienki węćcie te bordo, tylko kołnierzyki trzeba świeże przy-szyć. [Goj. Dziew. I, 234 SD]; 'przytaśmować 'taśmą przywiązać' SW: Chodaki równie 'przytaśmowane z ręcznie. [Goł. SW]; 'przywiązać (się) 'przez wiązanie przymocować kogo, co, połączyć z czym, uwiązać do czego' SS, SL, SW, SD: Przyjechawszy konno, przywiązał konia przy bocznej furtce. [Sienk. Wołod. I, 75 SD].

b. Derywacja prefiksально-sufiksalna

Formacje odrzeczownikowe

przykotwić 'przytwierdzić kotwicą, kotwią(!)' SW: Statek do brzegu przykotwić. SW; przymodłować 'ściany budynku na węglach = ustawić przy pomocy modły pod kątem prostym' SW, gw.; przypowęzić 'przy-ciągnąć powrozami z obu końców wozu powąz, czyli drąg, aby się lepiej wóz naładowany zbożem lub sianem utrzymywał' SW, gw.; przy-ścięgnąć 'ściegiem rzadkim przyszyć' SW, gw.

Formacje odprzysłówkowe

przymocnić 'przymocować do czego, mocno przybić, mocno przyłączyć' SL, SW; przypewnić 'przytwierdzić, przymocować' SW, gw.; przypra-wić 'co do czego przytknąć, przyszyć, przykleić, przysadzić przy-kuć, przyłączyć' SL, SW, SD: Tak śpiesznie jada, że się im zdało, Jakoby skrzydła przyprawili. [P. Koch. Jer. 56 SL].

Model słowotwórczy derywatów pochodzących od bezprzedrostko-wych czasowników pierwotnych i bezprzedrostkowych czasowników od-przymiotnikowych oparty jest na wzorze *przymocować* + imiesłowowy okolicznik sposobu, np.: *przykrępować* = przymocować krępując, *przysuszyć* = przymocować susząc. Formacje pochodne od bezprzedrostko-wych czasowników odrzeczownikowych powstały według modelu słowo-twórczego *przymocować* + nomen instrumenti lub *przymocować* + imie-słowowy okolicznik sposobu, np.: *przybandażować* = przymocować ban-dażem, *bandażując*, *przykleić* = przymocować klejem, *klejąc*.

Cztery czasowniki prefiksально-sufiksalne odrzeczownikowe po-wstały według wzoru słowotwórczego, np.: *przyścięgnąć* = przymocować ściegiem, *przykotwić* = przymocować kotwą, kotwicą.

Natomiast czasowniki prefiksально-sufiksalne odprzysłówkowe po-wstały według modelu słowotwórczego *przymocować* + okolicznik spo-sobu + suf. -ić, np.: *przymocnić* = przymocować mocno, *przypewnić* = przymocować pewnie. Sformułowanie sensownej parafrazy dla dwóch

dalszych derywatów odprzysłówkowych jest nieco kłopotliwe. Czasownik *przyprawić* opiera się na wzorze *przymocować prawie 'w sam raz, odpowiednio, akurat jak potrzeba'*, a formacja *przytwierdzić = przymocować twardo 'ściśle, tak, że z trudnością daje się rozdzielić na części'*.

Ten typ słowotwórczy jest bardzo produktywny, szczególnie przy czasownikach z sufiksem *-ować*. Systemowo możliwe są neologizmy typu: *przybutaprenować = przymocować butaprenem, przytasienkować = przymocować tasienką itp.*

Niektóre czasowniki z tej grupy mogą być wymieniane z synonimami współrzedzennymi z przedrostkiem *do-*, np.: *przylutować - dolutować, przyszyć - doszyć, przylepić - dolepić*.

Czasowniki należące do tej grupy łączą się z okolicznikami miejsca z przyimkiem *do*, np.: *przypiąć do ręki, przyszapilić do ziemi, przyśrubować do zbiornika, przytwierdzić do palów*.

W tej grupie semantycznej znaczenie przedrostka *przy-* jest takie samo jak przyimka *przy* w funkcji lokatywnej, np.: *zatrząsk przy drzwiach, guziki przy kurtce*.

Również w języku staro-cerkiewno-słowiańskim, czeskim i rosyjskim przedrostek *przy-* ma taką funkcję znaczeniową, np.: scs *prigvozdit*, *pribiti*, *pripęti*¹⁸, czes. *přibit*, *přilependit*, *přilepit*¹⁹ ROS. *privjazat'*, *privintit'*, *prikrutit'*²⁰.

5. Dopasowanie, dostosowanie (się) czegoś

Czasowniki należące do tej grupy semantycznej nazywają czynności zarówno fizycznego, jak i psychicznego dopasowania, dostosowania (się) czegoś. Znalazły się więc tu derywaty typu: *przyformować, przykształcić jak i przyuczyć, przykłonić*.

a. Derywacja prefiksalna

przyciąć 'skrócić ucinając, ucinając dopasować do czego' SL, SW, SD: *przyciąłem siekierką duży kołek świerkowy [Wierchy 1937, s. 18 SD]; przyćwiczyć 'ćwicząc przyłożyć, przyuczyć, zaprawić, wprawić, wdrożyć'* SL, SW: *Do pobożności go i pańskich obyczajów słowy przyćwiczą. [Sk. Dz. 801 SL]; przyformować 'formując przystosować do*

¹⁸ S ł o Ń s k i, op. cit., s. 159, 162.

¹⁹ Słownik spisovného jazyka...

²⁰ Słowa' sowniennogo ruskogo...

czego, uformować w zastosowaniu do czego, przykształtować, przykształcić' SL, SW; *przykłonić (się)* 'okazać się skłonny do czego' SS, SD: Myłosyrdzycy boże *przykłonyło szyje* k nazemu sgrzeschenyv. [Rozm 44 SS]; *przykrajając // przykroić* 1. 'przyciąć, wykroić według formy, wzoru, przyciąć odpowiednio' SS, SL, SW, SD: Tak płótno *przykrajacie*, to wam kaftan akuratnie do stanu wypadnie. [Zar.Grusz. 25 SD], 2. 'odpowiednio pokroić, pociąć na kawałki' SD: Już ojciec przynosi ze swego pokoju *przykrojone*, przygotowane smacznie - białe i żółtawe jabłka. [Zeg. Uém. 75 SD]; *przykształcić // przykształtować* 'ukształcić odpowiednio do czego, przystosować' SL, SW: Wszelkie stworzenie od początku swego ku swemu rodowi *przykształtowane* było. [1 Leop. Sap. 19, 6 SL]; *przymilić (się)* 'uczynić miłym, miłszym, umilić' SS, SL, SW, SD: Chociaż jej sternik rządem chce *przymilić* doli, ona jednak w bezprawiu żyć i ginąć woli. [Tremb. Polit. 155 SD]; *przyzasować* 'dostosować do czego, do siebie tak, aby pasowało, dopasować' SW, SD: Wypadło [...] rozmierzyć szerokość wejścia od muru, aby podwoje *przyzasować*. [Lel. Polska IV, 294 SD]; *przypodobać się* 'starając się o to, żeby się podobać, osiągnąć ten skutek' SL, SW, SD: Chciałem za wszelką cenę *przypodobać się* Celce. [Kłos. Wiosna 121 SD]; *przyrównać* 'postawić na równi, przystosować, porównać, zrównać z kim albo z czym, szczególnie gorszym, zrobić porównanie, szczególnie niekorzystne, niestosowne, porównać dla okazania pogardy, lekceważenia' SW, SD: Złodzieje nie mają być *przyrównani* ludziom cnotliwym. [Tarn. J. SW]; *przysposobić (się)* 1. 'uczynić odpowiednim, stosownym do czego, przystosować, przygotować do jakiego użytku' SL, SW, SD: *Przysposobił* mu kąt jeden w swej stancyjce [Krucz. Paw. 281 SD], 2. 'wyszkolić, wyćwiczyć, uczynić zdatnym do czego' SD: Mój wychowawca [...] pragnie mnie *przysposobić* do kariery dyplomatycznej. [Żer. Sułk. 57 SD]; *przystosować (się)* 'zrobić co odpowiednim, stosownym do określonych potrzeb, adaptować, dopasować' SL, SW, SD: Umiał [...] *przystosować* swój wykład do każdego poziomu ucznia. [Hens. Elektr. 5 SD]; *przyszlifować* 'przyzasować przez szlifowania' SW: *Przyszlifował* koreczonek do flakonika. SW; *przyuczyć (się)* 'ucząc przyzwyczaić do czego, ucząc wprawić, wdrożyć do czego' SL, SW, SD: Konia do bębna *przyuczają* [Berent Fach. 192 SD]; *przywyknąć* 'do czego, czemu, przyuczyć się do czego, przyzwyczaić się do czego' SL, SW, SD; *przyzwyczaić (się)* 'przyuczyć, wdrożyć, zaprawić kogo do czego, oswoić kogo z czym' SL, SW, SD: Ponieważ [...] *przyzwyczaiłem* ludzi do mojego widoku [Weys. Józ. Puszcza 41 SD].

b. Derywacja prefiksalnie-sufiksalna

Formacje odrzeczownikowe

przyłisić się // *przyłiszyc się* 'przyłasić się' SW, gw.; *przypodobić (się)* 'stać się podobnym, zrobić siebie podobnym, porównać się, przystosować się' SW: Ustaw ich naśladowali we wszym się im porównać a *przypodobić* chcieli. [Leop. SW]; *przysznitować* 'przykrajać, przyciąć' SW.

Formacje odprzymiotnikowe

przygotowieć się 'przysposobić się, przyszykować się' SW: *Przygotowieć się* do obrony, do mowy. SW, gw.; *przypodobnić* 'przyrównać przystosować' SW: Słuchajże, jako on tu tę rolę i nasienie *przypodobnił* ku królestwu swemu. [Rej SW].

Formacja odprzysłówkowa

przyprawić (się) 'przyrzadzić, przygotować, przyszykować, przysposobić, przyrządzić' SS, SL, SW: Na pług, którymby wyczyścił rolę, a *przyprawił* ją, a nagotował, aby się godziła *przyjąć* nasienie. [Reaz. Jęz. L 15 SL].

Model derywacyjny czasowników prefiksalnych oparty jest na wzorze *przystosować* + imiesłowy okolicznik sposobu, np.: *przyciosać* = *przystosować* ciosając, *przykroić* = *przystosować* krojąc, *przykształcić* = *przystosować* kształcąc, *przyformować* = *przystosować* formując, *przyrównać* = *przystosować* równając, *przyuczyć* = *przystosować* ucząc.

Czasowniki prefiksalnie-sufiksalne mają bardziej skomplikowaną strukturę słotwórczą. Formacja *przyłisić się* powstała na wzór czasownika *przymilić się*; *przyłisić się* = *przymilić się* jak *lis*. Czasowniki *przygotowieć się*, *przypodobnić* oparte są na modelu *przystosować* czyniąc gotowym, podobnym. Czasownik *przysznitować* ma taką strukturę słotwórczą jak formacja *przyciosać*; *przysznitować* = *przystosować* robiąc sznit 'cięcie'. Natomiast formacja od przysłówka *prawię - przyprawić (się)* jest tworem starym, notowanym w *Słowniku staropolskim*. Jej model słotwórczy opiera się na wzorze *przystosować* + okolicznik sposobu + przyrostek czasownikowy *-ić*: *przyprawić (się)* = *przystosować* *prawię* 'w sam raz, odpowiednio, akurat'.

Niektóre czasowniki, należące do tej grupy, mogą być używane wymiennie z derywatami współrdzennymi o innych przedrostkach, np.: *u-*: *przyciąć* - *uciąć*, *przyciosać* - *uciosać*, *przykosić* - *ukosić*, itd.; *do-*,

np.: przystosować - dostosować, przypasować - dopasować; z-, np.: przy-
marszczyć - zmarszczyć, przymierzyć - zmierzyć.

Słowniki i prace, z których zaczerpnęłam materiał do porównania funkcji semantycznych przedrostka przy- w innych językach słowiańskich, nie wyodrębniają tego znaczenia prefiksu²¹.

6. Towarzystwo czemuś inną czynnością

a. Derywacja prefiksalna

przybić 'w tańcu: tupnąć nogą, przytupnąć' SL, SD; przybrząkać 'brząkając wtórować, przygrywać brząkaniem' SW; przyderzyć 'przybić, przywtórzyć uderzeniem' SW: Nie na jedno słowo przyderzyła o ziemię szlachta i huknęła gniewnymi słowy [Moracz. SW]²²; przygrać 'zagrać towarzysząc komu, czemu' SL, SW, SD: Stary wojewoda umarł, kapela jego nadworna ostatni raz mu przygrała do grobu. [Wójc. Zar. II, 16 SD]; przygwizdać 'wtórować komu, czemu gwizdaniem, gwizdać do taktu, pogwizdywać' SL, SW, SD: Palil jakieś śmierzące cygare i nadto jeszcze przygwizdywał sobie. [Bliz. Rozb. 49 SD]; przyspiewać 'towarzystwo, akompaniować komu śpiewem, śpiewać do wtóru, wtórować śpiewem' SL, SW, SD: Apollo* gądzi na lutni, a boginie wodne mu przyspiewywały. [Biel. Hst. 23 SL]; przytupnąć 'tupać w miejscu, tupać do taktu' SD: Czasem w gniewie przytupnęła nogą. [Gomul. Poezje 70 SD]; przytwierdzić 'przyświadczyć, przytaknąć, potwierdzić' SW, SD: A tak - nieśmiało przytwierdziła Helenka. [Was. W. Pok. 68 SD]; przywtórzyć 1. 'grać na jakimś instrumencie do wtóru, akompaniować, wtórować' SD: Ksiądz zaśpiewał po łacinie, przywtórzył mu organista. [Reym. Fron. 89 SD], 2. 'potaknąć, przytaknąć, przyświadczyć' SW, SD: Możemy przywtórzyć zdaniu pana Szujskiego. [Tara SW].

b. Derywacja prefiksально-sufiksalna

Formacja odzaimkowa

przytaknąć 'przyznać komu rację, słuszność, potwierdzić czyje słowa' SW, SD: Święta prawda - przytaknął mu jeden z kolegów. [Brosz. Opow. 10 SD].

²¹ S i o Ń s k i, op. cit.; Słownik spisovného jazyka...; Słownik so-
wremennogo russkogo...

²² Formacja przyderzyć powstała w drodze derywacji wymiennej prefiksальной od czasownika uderzyć.

Jest to niewielka grupa semantyczna. Słownik staropolski notuje tylko jeden czasownik tego typu: *przyświadczyć*.

Wzorem dla derywatów prefiksalnych jest model słotwórczy *przywtórzyć* + nazwa czynności lub imiesłowny okolicznik sposobu, np.: *przybrząkać* = *przywtórzyć* brząkaniem, brząkając, *przyrzedć* = *przywtórzyć* rzeniem, rząc, *przyspiewać* = *przywtórzyć* śpiewem, śpiewając, *przymruknąć* = *przywtórzyć* mruczeniem, mruczając.

Czasownik prefiksально-sufiksalny *przytäknąć* został utworzony na wzór formacji *przychuknąć*, *przykrzynkać*. Jego model derywacyjny opiera się na schemacie *przywtórzyć* mówiąc tak.

Pewna liczba czasowników notowana jest w słownikach tylko w postaci niedokonanej, np.: *przygdakiwać*, *przykukiwać*, *przydzwaniać*.

Formacje z przedrostkiem *przy-* należące do tej grupy nie mogą być wymieniane z synonimami współrzedzonymi posiadającymi inny prefiks.

W tej grupie semantycznej funkcja przedrostka jest taka sama jak przyimka *przy* w funkcji akcesoryjnej, np.: W towarzystwie kobiet tańczył *przy* odgłosie fletu.

Również w języku czeskim i rosyjskim przedrostek *przy-* ma taką funkcję znaczeniową, np.: czes. *přikusovat*, *přibrukovat*²³, ros. *припласнут*, *прибajкут*²⁴.

7. Wykonywanie czynności przy czymś

a. Derywacja prefiksalna

przychować (się) 'uchować przy innym bydłe, wyhodować przy innych zwierzętach' SL, SW, SD: któremi dobytek na oborze bardzo wielce będzie się mógł *przychowywać*. [Haur. Ek. 75 SL]; *przyciąć* 'uciąć przy czym, przykrajać, przyrznać' SW: *Przytnij* gałąź przy pnia-ku. [Troc SW]; *przydzierzeć* 'przytrzymać przy czym, potrzymać przy czym' SS, SL, SW; *przyłożyć (się)* 'położyć się (coś) na czymś, obok czegoś' SS, SD: Stary przysiadł się, a raczej *przyłożył* do Seweryna [Żer. Przedw. 103 SD]; *przyrznać* 'urznąć przy pewnym miejscu, przyciąć przy czym' SW: Gdy będziesz żął zboże, nie *przyrznieisz* do samej ziemi. [Leop. SW]; *przysadzić* 1. 'sadzić jakąś roślinę przy innej' SL, SW, SD: Gdy do latorośli winnej różgi wierzbowe *przysadzi*, wnet się do macicy swej odsadzi. [Tward. Wł. 13 SL],

²³ Słownik spisovného jazyka...

²⁴ Słowar' sowriemiennogo russkogo...

2. 'przysiąc się do kogo, usiąść bliżej' SD, 3. 'przystawić, przytknąć, przyłożyć' SD: żeby kawaler Nowodworski mógł petardę do bramy przysadzić [Moracz. Dzieje VII, 132 SD]; przysiąc się // przysieść się 'siaść przy kim, przy czym, blisko kogo, czego' SL, SW, SD: Przysiadł się jak mógł najbliżej, do Zosi [Mick. Tad. 148 SD]; przyświecić 'świecić z boku, oświetlić' SL, SW, SD: Przyświecić świecą, pochodnią. SL; przytrzymać 'zatrzymać przy pewnym miejscu' SW: Przytrzymać wodę w stawie. SW; przywiesić 'zawiesić przy czymś, uwiesić u czegoś' SS, SL, SW, SD: Pieczęć majestaticzną królewską przywiesi. [Szujski Opow. 145 SD]; przyżywić się 'pożywić się przy kimś' SD: Niejeden biedny by się dobrze przyżywił z tego wszystkiego, co tu dla psów idzie. [Jaroch. Liście 224 SD].

W tej grupie semantycznej znaczenie prefiksu przy- jest takie samo jak przyimka przy w funkcji lokatywnej, np.: stać przy stole - przywiesić 'zawiesić przy czymś', przystać 'stać przy kimś przy czymś'.

Do najstarszych czasowników tego typu zaliczają się formacje: przylec, przystać, przydzierzeć, przyleżeć, przyłożyć (się), notowane w Słowniku staropolskim. Na tym wzorze oparte są inne derywaty, np.: przywiesić, przylegnać, przyrznać, przypościelić, przyświecić, przyżywić się.

Niektóre formacje zaliczone do tej grupy łączą się z okolicznikami miejsca z przyimkiem przy, np.: przypaść przy drzewie, przyrwać przy korzeniu.

Ta funkcja znaczeniowa prefiksu przy- nie została wyróżniona przez autorów słownika języka czeskiego i rosyjskiego²⁵, a także przez S. Słońskiego w pracy pt.: *Funkcje przedrostków werbalnych w języku starosłowiańskim*²⁶.

8. Przykrycie czegoś z wierzchu, ubieranie i przystrajanie

W tej grupie semantycznej znalazły się czasowniki nazywające czynności przykrywania czegoś z wierzchu, np.: przysypać, przyrzucić, a także czasowniki wskazujące na czynności ubierania się (kogoś, czegoś), przystrajania, np.: przyobuć, przybrać, przystroić.

²⁵ Słownik spisovného jazyka...; Slovar' sovremennogo russkogo...

²⁶ S ł o Ń s k i, op. cit.

a. Derywacja prefiksalna

przybrać (się) 'ozdobić, przyozdobić, przystroić, upiększyć' SL, SW SD: Na komodzie stała choinka, pięknie *przybrana* kolorowymi łańcuchami. [Was. W. Pok. 63 SD]; *przybronować* 'bronując przykryć, przysypać ziemią zasiane ziarno' SW, SD: Saradelę należy *przybronować*. [Nikl. Nawoż. 238 SD]; *przydać* 'wiejąc przykryć, przysypać' SL, SW, SD: Hasał wśród *przydętych* roślin. [Żer. Syzyf. 7 SD] *przykryć (się)* 1. 'osłonić czym położonym na wierzchu, otulić, nakryć, okryć, pokryć co' SS, SL, SW, SD: Rabaty kwiatów *przykryte* były gałęzmi świerczyny. [Kow. A. Rogat. 125 SD], 2. 'zasłonić zamknąć, zasklepić od góry, nakryć, osłonić dachem' SD: *Przykryjemy* rondel [Demb. J. Posz. 8 SD]; *przykurzyć (się)* 1. 'pokryć z wierzchu kurzem, zakurzyć' SL, SW, SD: Konik siwy szczypał trawkę *przykurzoną*. [Żer. Band. 8 SD], 2. 'o śniegu: nieco popadać pokryć cienką warstwą' SD: Już w październiku *przykurzył* śnieg [Wierohy 1931, s. 85 SD]; *przyodziać (się)* 1. 'naodziać, przykryć, okryć, nakryć' SW: *Przyodziać* kogo kołdrą, płaszczem, SW, 2. 'ubrać kogo w co, włożyć co na kogo lub na co, odziać kogo, okryć' SS, SL SW SD: Ręce *przyodziała* w bawełniane rękawiczki. [Goj. Dziew. 29 SD], 3. 'włożyć co na siebie' SD: panny *przyodziały* amazonki [Weys. Józ. Puszcza 130 SD]; *przyorać* 'przykryć co (łubin) skibami czarnej ziemi, zaorać' SW, SD: Można [...] wydobyć perz na powierzchni i po całkowitym wysuszeniu przy słonecznej pogodzie *przyorać* w polu. [Wiedza 518, s. 38 SD]; *przyrzucić (się)* 1. 'przykryć zarzucając co na co, przysłonić co czym' SL, SW, SD: chleb na wozie - *meldował* [...] - *przyrzuciłem* plandeką. [Żukr. Dni 183 SD], 2. 'przykryć się czym na przedce, przyodziać się, zarzucić, narzucić co na siebie' SW: *Przyrzucić* się chustą. SW; *przysypać* 'sypiąc nakryć, pokryć co albo kogo, nasypać czego na wierzch, przyprószyć, przywalić, przykryć' SL, SW, SD: Nazajutrz śnieg nas ogromny *przysypał* [Tremb. Listy II, 167 SD]; *przytrząsnąć (się)* 'przysypać, posypać, nasypać nieco czego, przyprószyć, rozrzucić po czym, przykryć byle jak' SL, SW, SD: Brudna podłoga *przytrząśnięta* cienką warstwą łamliwej słomy. [Zar. Ziarno 153 SD]; *przywiał* 'wiejąc, dmąc przysypać, zasypać co' SW, SD: Śnieg *przywiał* szpary głębokie między płytami chodnika [Nałk. Z. Mił. 24 SD]; *przywieńczyć (się)* 'przybrać w wieniec, uwieńczyć' SL, SW: Niosły w koszykach *przywieńczonych* czyste ofiary. [Otw. Ow. 92 SL]; *przyzbroić (się)* 'przybrać w zbroję, uzbroić' SL, SW: *Przyzbroił* bóg stworzenie na pomstę nieprzyjaciół swoich. [W. Post. W. 14 SL].

b. Derywacja prefiksalnie-sufiksalna

Formacje odrzeczownikowe

przychlusić 'przykryć (strop dachu) chlustami (gałęźmi) powiązanymi zamiast koźlin' SW, gw.; *przypałaszyć się* 'pałasz sobie przypasać, przyczepić' SL, SW: Nie żeby kogo rąbał, on się przypałaszył. Przynajmniej żeby złego człowieka odstraszył. [Pot. Pocz. 488 SL].

Formacja odprzysłóvkowa

przyprawić 'ozdobić, upiększyć' SS, SW.

Wśród czasowników nazywających czynności przykrycia czegoś z wierzchu najstarsze są: *przykryć*, *przysuć*, *przytrząść*, notowane przez wszystkie słowniki, z których został zaczerpnięty materiał. Wyrazy te stały się wzorem, według którego utworzone zostały dalsze derywaty prefiksalne. Wzorem dla ich powstania był model słowotwórczy *przykryć* + imiesłowy okolicznik sposobu, np.: *przydąć* = przykryć dmąc, *przywiać* = przykryć wiejąc, *przyczesać* = przykryć czesząc, *przybronować* = przykryć bronując, *przycerować* = przykryć cerując.

Odrzeczownikowy czasownik prefiksalnie-sufiksalny *przychlusić* powstał na wzór derywatów *przykurzyć*, *przymulić*; *przychlusić* = przykryć chlustami.

Czasowniki te mogą wymieniać się z synonimami współrzedzennymi z przedrostkiem za-, np.: *przywiać* - *zawiać*, *przysypać* - *zasypać*.

Wśród czasowników nazywających czynności ubierania się (kogoś, czegoś), przystrajania najstarsze są derywaty *przyodziać*, *przyprawić*, notowane już w *Słowniku staropolskim*.

Formacja *przyodziać* (się) była wzorem dla powstania dalszych derywatów prefiksalnych. Czasowniki pochodzące od bezprzedrostkowych czasowników odrzeczownikowych zostały utworzone według modelu słowotwórczego *przyodziać*, *przybrać* (w co) + rzeczownik, np.: *przy pierzyć* = przybrać w pierze, *przywieńczyć* = przybrać w wieniec, *przyzbroić* = przybrać w zbroję.

Taką samą strukturę słowotwórczą ma odrzeczownikowy czasownik prefiksalnie-sufiksalny *przypałaszyć się* = przybrać się w pałasz 'dać pałasz dla ozdoby'.

Formacja prefiksalnie-sufiksalna *przyprawić* opiera się na wzorze *przybrać* + prawie 'odpowiednio, akurat jak potrzeba'.

Derywaty tej grupy semantycznej mogą być używane wymiennie z

synonimami współrzedzonymi z przedrostkiem u-, np.: *przybrać* - *ubrać*, *przystroić* - *ustroić*.

Tu również nie znajdujemy odpowiedników z przedrostkiem przy- w innych językach słowiańskich²⁷.

9. Przrzekanie komuś czegoś, wyrażanie zgody na coś, przykazywanie czegoś komuś

W skład tej grupy wchodzi czasowniki nazywające czynności przyrzekania czegoś komuś, np.: *przyrzec*, *przyobiecać*, wyrażania zgody na coś, np.: *przyznać*, *przyzwolić*, a także czasowniki nazywające czynności przykazywania komuś czegoś, np.: *przykazać*, *przypowiedzieć*.

9.1. Czasowniki nazywające czynności przyrzekania komuś czegoś, wyrażanie zgody na coś

a. Derywacja prefiksalna

przydeklarować 'przyobiecać' SW: Książę hetman, nie mogąc mu tak małej rzeczy denegować, musiał *przydeklarować*. [Mat. SW]; *przyjąć* 'zgodzić się na co, zaakceptować' SS, SD: Wszystkie następne wnioski komitetu były *przyjęte* przez aklamację. [Tyg. Ilustr. 15, 1900 SD]; *przylubić* 'zgodzić się na co' SS, SL: Iako Nelska przytem bila swim sinem, kedi kopce suthi, i to przilubiła. [1400 Pyzdr nr 130 SS]; *przyobiecać* 'dać obietnicę, obiecać co komu, przyrzec' SL, SW, SD: Nudą ją przejmowało wypisywanie wyrazów, i skwapliwie *przyobiecał* jej zajęcie inne, bardziej ruchliwe. [Goj. Dziew. II, 116 SD]; *przyporęczyć* 'poręczyć, zaręczyć za kogo' SL, SD; *przyrzec* 'poręczyć słowem, że się coś uczyni, obiecać komu co, zagwarantować, zaręczyć' SS, SL, SW, SD: Przyjaciele zwyczajnym torem *przyjacieli*, *przyrzekli* uroczyście, potem zapomnieli. [Sytok. Wyb. 73 SD]; *przyznać* 1. 'uznać co za słuszne, uznać czyjąś rację po namyśle' SS, SW, SD: Trudno nie *przyznać*, że gramatyki szkolne nie są literaturą porywającą. [Dor. Rozm. I, 26 SD], 2. 'wyrazić zgodę na danie, wydanie, udzielenie czego' SD: Zjednoczenie *przyznało* [...] Rodeckiemu stanowisko inżyniera górniczego. [Jackiew. Jan 299 SD]; *przyzwolić* 'udzielić pozwo-

²⁷ *Ibidem*; *Slovník spisovného jazyka...*; *Słownik współczesnego rosyjskiego...*

lenia, wyrazić zgodę na coś, dać aprobatę, zezwolić, zgodzić się' SS, SL, SW, SD: Nie przyzwolili profesorowie krakowscy na sprowadzenie Wolfa [Smol. W. Przewrót '42 SD].

Jest to niewielka grupa semantyczna. Najstarszym derywatem nazywającym czynności przyrzekania czegoś komuś jest formacja *przyrzec*, notowana w *Słowniku staropolskim*. Według tego wzoru powstały inne czasowniki, np.: *przydeklarować* = przyrzec deklarując, *przyobiecować* = przyrzec obiecując.

Czasowniki nazywające czynności wyrażania zgody na coś, to wyrazy stare. Część z nich nie posiada dziś już takiego znaczenia, np.: *przyłubić*, *przymówić*, *przypaść*.

Jasną strukturę słowotwórczą ma właściwie tylko jeden derywat *przymignąć* = przyzwolić miganiem, migając. Czasowniki takie jak: *przyjąć*, *przypaść*, *przyznać*, *przystać*, *przypuścić* należy chyba uznać za wyrazy zleksykalizowane, ponieważ straciły one semantyczny związek z podstawą słowotwórczą.

9.2. Czasowniki nazywające czynności przykazywania czegoś komuś

a. Derywacja prefiksalna

przykazać 'wydać rozkaz, polecenie, surowo nakazać, zalecić co (zwykle pod groźbą jakiejś sankcji)' SS, SL, SW, SD: Pod noc wysłał maleńki podjazd ku polom, *przykazawszy* mu największą ostrożność [Sienk. Pot. VI, 114 SD]; *przypowiedzieć* 'zapowiedzieć oznajmić, zalecić, nakazać' SL, SW, SD: Zalecono [...] aby pospolite ruszenie, gdzie będzie potrzeba, zostało zwołanym. Tymczasem dla bezpieczeństwa w swoich ziemiach kazano po dwadzieścia złotych na kopią ćwierćrocznie *przypowiedzieć*. [Moracz. Dzieje V, 16 SD].

b. Derywacja prefiksально-sufiksalna

Formacja odrzeczownikowa

przypowieszczyć 'zapowiedzieć, rozkazać, zaordynować, oznajmić, nakazać' SW.

Najstarszym derywatem jest tutaj czasownik *przykazać*, notowany w *Słowniku staropolskim*. Według tego wzoru powstały dwie dalsze formacje: *przypowiedzieć* = przykazać mówiąc (powiedziawszy) i derywat prefiksально-sufiksalny odrzeczownikowy *przypowieszczyć* = przykazać powiastką.

10. Zatrzymanie kogoś, przyłapanie na gorącym uczynku

a. Derywacja prefiksalna

przyaresztować 'przytrzymać, zatrzymać aresztując' SL, SW, SD: *Ma ją przyaresztować zbiega.* [Aud. Zbieg. 67 SD]; *przychwycić* 'zatrzymać kogo, co niespodzianie, znienacka, przyłapać na czym' SW, SD: *Młody pan Dionizy zdobył serce Izabeli; matka przychwyciła ich na schadzce.* [Kleiner Mick. I, 63 SD]; *przydybać* 'zastać kogo na czym, zająć znienacka, przyłapać, wytropić' SL, SW, SD: *Chcieli przydybać go, zmusić wreszcie do mocowania się.* [Makowiec. Przyg. 59 SD]; *przykaraulić* 'przyłapać, schwytać, przydybać' SD: *Wy siedzicie [...] Ja ich sam przykaraulę.* [Pank. Po burzy 289 SD]; *przyłapać* 1. 'schwytać kogoś w chwili popełnienia jakiegoś czynu, zwłaszcza karygodnego' SW, SD: *Przyłapałem Babelona na grubej omyłce* [Par. Godz. 10 SD], 2. 'schwytać, zatrzymać' SD: *Czatowały na drodze do świtu, żeby Niemkę przyłapać i chociażby drożej niż na targu masło wykupić.* [Bogusz. Kura 89 SD]; *przytrzymać* 'zatrzymać, schwytać, złapać, aresztować' SW, SD: *Rabusie zostali przytrzymani z łupem w swej drodze powrotnej.* [Wierchy 1931, s. 188 SD]; *przymuwać* 'zwrócić na kogo, na co uwagę, zapamiętać, zauważyć' SD: *W sobotę pierwszą tygodniówkę brał i wtedy go przymuwałtem.* [Past. Trzeba 80 SD].

b. Derywacja prefiksально-sufiksalna

Formacja odrzeczownikowa

przyskrzynić (się) 'przyłapać kogo na gorącym uczynku, na czymś niedozwolonym, złapać kogo, zamknąć kogo (zwykle w więzieniu)' SD: *Przyłapią was, tego, co to was szmugluje, to lada dzień przyskrzynią.* [Iwasz. J. Odbud. 91 SD].

Formacje od wyrazów dźwiękonaśladowczych

przycupić 'przyłapać, przydybać na czym, pochwycić' SW, SD: *Nadzwyczaj ostrożny, przebiegły i tak przenikliwy, że było niepodobieństwem dla naszej policji przycupić go (szpiega) na osobności* [Zielon. L. Wspom. 163 SD]; *przyciąpić* 'capnąć z góry, capnąwszy przytrzymać, przyłapać, przydybać' SL, SW: *Ja ptaszek gil skrzypek, gdy w swe skrzyпки skrzypię, kot mię zdradą przyciąpił swą łapą na lipie.* [Gaw. Siel. 398 SL].

Czasowniki tego typu są tworam i ekspresywnymi. Powstały znacznie później niż niektóre czasowniki należące do innych grup. Słownik staropolski nie notuje żadnego takiego czasownika z prefiksem *przy-*.

Model słowotwórczy czasowników prefiksalnych opiera się na wzorze *przyłapać* + imiesłowny okolicznik sposobu, np.: *przydybać* = *przyłapać dybiąc*, *przyścignąć* = *przyłapać, przytrzymać ścigając*.

Formacja prefiksально-sufiksalna odrzeczownikowa *przyskrzynić* powstała w podobny sposób; *przyskrzynić* = *przytrzymać jak wiekiem od skrzyni*.

Nieliczne czasowniki tej grupy semantycznej mogą wymieniać się z synonimami współrzedzennymi z przedrostkami: *z-*, np.: *przydybać - zdybać*, *przyłapać - złapać*, *za-*, np.: *przytrzymać - zatrzymać, przyaresztować - zaaresztować*.

11. FUNKCJE ZNACZENIOWE PRZYIMKA *PRZY*²⁸

Leksykalne znaczenie przyimka *przy* jest bardzo uogólnione. Sygnalizuje znaczenia przestrzenne, czasowe, warunkowe itd. zachodzące między desygnatami wyrazów samodzielnych. Znaczenie przyimka *przy* jest ściśle uwarunkowane jego łączliwością leksykalną i funkcją syntaktyczną wyrażenia przyimkowego, w którym występuje.

Przyimek *przy* sygnalizuje następujące znaczenia grup wyrazowych, w których skład wchodzi:

1. Funkcja lokatywna

Przyimek *przy* wskazuje na relacje przestrzenne przedmiotu lokalizowanego względem lokalizatora. Odległość ta dokładnie nie jest określona. Uzależnione jest to wielkością lokalizatora. Jeśli lokalizator jest duży, np. *szynk w Smoczej Jamie przy Krakowie*, to odległość może być stosunkowo duża, jeśli lokalizator jest mały, np. *kłamka przy drzwiach*, to odległość może być zerowa²⁹.

²⁸ Szczegółowa analiza funkcji znaczeniowych przyimka *przy* została przedstawiona w art. *Funkcje znaczeniowe przyimka przy*, ZNUL 1987, "Folia linguistica" 15, s. 93-123. Natomiast tutaj przedstawiam tylko wnioski wynikające ze szczegółowej analizy funkcji przyimka *przy*. To skrótowe ujęcie omawianego problemu nie zmienia w niczym wniosków wynikających z całościowego porównania funkcji przedrostka i przyimka *przy*.

²⁹ Por. B. Klebanowska, *Znaczenia lokatywne polskich przyimków właściwych*, Wrocław 1971, s. 53-54.

W funkcji lokatywnej przyimek *przy* pojawia się w tekstach najczęściej.

Przyimek *przy* ma tu takie znaczenie jak przedrostek *przy-* w grupach semantycznych:

a) przymocowanie do czegoś, połączenie w jedną całość, np.: *przybić, przyszyć, przytaśmować*;

b) wykonywanie czynności *przy* czymś, np.: *przyciąć, przyrzekać, przytrzymać*.

2. Funkcja sociatywna

Przyimek *przy* występuje z wyrazem nazywającym osobą towarzyszącą jakiejś czynności. Mogą się tu również pojawić rzeczowniki, które bezpośrednio nie nazywają osób, ale pewną ludzką zbiorowość, np.: *powiedział to przy rodzinie, przy tłumie, przy dworze*. Ta funkcja semantyczna rozwinęła się z pierwotnego, lokatywnego znaczenia przyimka *przy*³⁰. Tu przyimek *przy* sygnalizuje bliskość związaną z towarzyszeniem podmiotowi *przy* czynności nazywanej przez orzeczenie, np.: *Janek opowiadał przy matce o wydarzeniach nad rzeką*.

3. Funkcja akcesoryjna

Przyimek *przy* wraz z łączącym się z nim rzeczownikiem bądź zaimkiem wskazuje na okoliczność towarzyszącą jakiejś czynności. Towarzyszyć czynności może zarówno muzyka, pogoda, np.: *wędrowali przy pięknej pogodzie, wyobrażenia abstrakcyjne, jak i przedmioty materialne, np.: przy piwie rozmawiali*. Ta funkcja semantyczna rozwinęła się ze znaczenia sociatywnego przyimka *przy*³¹. Przyimek *przy* sygnalizuje tu bliskość związaną z jednoczesnym wystąpieniem okoliczności towarzyszących i czynności nazywanej przez orzeczenie.

W tej funkcji przyimek *przy* ma takie znaczenie jak przedrostek *przy-* w grupie 'towarzystwo czemuś inną czynnością', np.: *przybrząkać, przygwizdać, przyklaskać*.

³⁰ D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, *Kultura języka polskiego*, Warszawa 1971, s. 367.

³¹ Buttler, Kurkowska, Satkiewicz, op. cit., s. 367.

4. Funkcja czasowa

Przyimek *przy* wraz z grupą syntaktyczną, w której skład wchodzi, wskazuje na czas trwania czynności nazywanej przez orzeczenie, np. *przy końcu marca* Wokulski przyszedłszy do panny Izabeli, zastał ją w doskonałym humorze. W tym wypadku przyimek sygnalizuje bliskość czasową czynności i okoliczności wskazywanej przez wyrażenie przyimkowe. Jest to najczęściej czas przybliżony.

5. Wskazanie na posiadanie czegoś, korzystanie z czegoś

Przyimek *przy* wraz z wyrazami, z którymi się łączy, wskazuje na to, co podmiot posiada, z czego korzysta, np.: matka została *przy majątku*. W takich związkach przyimek *przy* pojawia się dzisiaj w języku potocznym rzadko. Utrwaliły się tylko pewne s frazeologizowane połączenia, np.: być *przy zdrowych zmysłach*. W języku potocznym występują również konstrukcje uwarunkowane rekcją czasownika, np.: *upierać się przy czym, obstawać przy czym*.

6. Wskazanie na pracę, czynność wykonywaną przy kimś, przy czymś

W grupie tej przyimek *przy* wraz z rzeczownikiem wskazuje na to, z czym, z kim wiąże się czyjaś praca, wykonywana czynność, np.: *pomogę przy tym praniu*; *Chyba jej nie szło o to jedzenie i robotę przy rodzinnej matce*.

7. Funkcja porównawcza - kontrast

Przyimek *przy* występuje tu z wyrazami, które są tłem porównawczym dla innego rzeczownika, np.: Wokulski *przy marszałku i baronie* wygląda jak Apollo. Porównania tego typu i zdania uwydatniające kontrast między jednym przedmiotem a drugim występują w przebadanych tekstach bardzo rzadko.

8. Funkcja warunkowa

W tej funkcji semantycznej przyimek *przy* łączy się z grupą wyrazów nazywających warunek konieczny dla zaistnienia czynności lub stanu, np.: *przy tak bezinteresownej miłości* dobro społeczne mo-

głoby się utopić, przy dobrych chęciach i szczęśliwym zbiegu okoliczności można było zostać pewnego dnia sztubowym.

9. Funkcja przyczynowa

Przyimek *przy* łączy się tutaj z grupą syntaktyczną nazywającą przyczynę zaistnienia czynności bądź stanu, np.: *przy panującym wielożeństwie w Chinach, familia cesarska jest tak rozrodzona; przy braku sił duchowych, a może i fizycznych, żyje źle*. Ta funkcja semantyczna przyimka *przy* rozwinęła się ze znaczenia warunkowego³².

10. Funkcja przyzwalająca

W tej grupie znaczeniowej przyimek *przy* łączy się z wyrazami nazywającymi okoliczność, która powinna udaremnić zaistnienie czynności wyrażanej przez orzeczenie, np.: *tam przy całym zniszczeniu urządzenie domu jest całkowicie przyzwoite, w tej nowej hierarchii profesor archeologii, przy całej swej wojskowej niezaradności, stał nieporównanie wyżej niż człowiek w stylu Kostrzewy*. Ta funkcja przyimka *przy* rozwinęła się ze znaczenia przyczynowego³³.

Zdaniem Buttlerowej przyimek *przy* stał się niemal uniwersalnym wykładnikiem różnorodnych relacji łączących człony wypowiedzi, np. stosunku przyczynowego, warunkowego, czasowego itd., sygnalizuje najogólniejszy związek współwystępowania w czasie i przestrzeni. Rozwój znaczeniowy przyimka *przy* byłby więc przykładem krańcowego uogólnienia funkcji wyrazu pomocniczego - środka budowy schematów syntaktycznych³⁴.

III. WNIOSKI

Powszechnie przyjmuje się, że pierwotne znaczenia przyimka i przedrostka były takie same³⁵. Szczegółowa analiza funkcji seman-

³² *Ibidem*, s. 368.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Por. np. T. L e h r-S p ł a w i Ń s k i, *Zarys gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego*, Poznań 1923, s. 94; G a e r t n e r, *op. cit.*, s. 204.

tycznych przedrostka i przyimka *przy* wykazuje, że te elementy językowe rzeczywiście mają wspólne niektóre znaczenia. Analogia semantyczna występuje w następujących grupach:

- 1) prefiks *przy-* - a) przymocowanie do czegoś, połączenie w jedną całość, np.: *przycumować, przywiązać, przykleić*
 b) wykonywanie czynności przy czymś, np.: *przytrzymać, przysiąc się, przypościelić*
 przyimek *przy* - funkcja lokatywna, np.: *zatrząsk przy drzwiach, guziki przy kurtce, siedzieć przy stole*
- 2) prefiks *przy-* - towarzyszenie czemuś inną czynnością, np.: *przybrząkać, przypiszczać, przymruczoć*
 przyimek *przy* - funkcja akcesoryjna, np.: *tańczyć przy muzyce, wędrować przy pięknej pogodzie.*

Za funkcję pierwotną przedrostka *przy-* należy przyjąć znaczenie kierunkowe - 'zbliżenie do punktu', np.: *przyjść, przybiec, przyjechać, przyplłynąć*. Takiego znaczenia nabiera prefiks *przy-* łącząc się z czasownikami ruchu. Ta funkcja znaczeniowa przedrostka *przy-* jest ściśle uwarunkowana znaczeniem podstawy słowotwórczej i tu oczekiwać by należało analogicznego znaczenia przyimka *przy*. Jednakże takiego znaczenia przyimek *przy* w języku polskim nie miał i nie ma³⁶.

Brak jest analogii semantycznej między przedrostkiem *przy-* a przyimkiem *przy* w następujących grupach czasownikowych:

- 1) zbliżenie do punktu, np.: *przyjść, przybiec, przynieść;*
- 2) dodanie, przysporzenie czegoś, np.: *przybyć, przykraść, przyproszyć;*
- 3) niezupełna realizacja czynności, np.: *przysiąc, przytrupić, przybielić;*
- 4) dopasowanie, dostosowanie (się) czegoś, np.: *przytrzeć się, przykształcić, przyrównać;*
- 5) przykrycie czegoś z wierzchu, np.: *przykurzyć, przykryć, przysypać;*
- 6) przyrzekanie komuś czegoś, wyrażanie zgody na coś, przykazywanie czegoś komuś, np.: *przydeklarować, przyzwolić, przykazać;*
- 7) zatrzymanie kogoś, przyłapanie na gorącym uczynku, np. *przyłapać, przydybać, przychwycić.*

Znaczenia wnoszone przez przedrostek *przy-* do tworzonych formacji są charakterystyczne nie tylko dla języka polskiego. Również

³⁶ Por. M. Witkowska-Gutkowska, Czy przyimek *przy* miał znaczenie kierunkowe? "Acta Universitatis Lodziana" 1983, Folia linguistica 7.

takie funkcje znaczeniowe ma prefiks *przy-* w innych językach słowiańskich, np. w języku staro-cerkiewno-słowiańskim, czeskim, rosyjskim.

Większość funkcji znaczeniowych przyimka *przy* jest inna niż przedrostka *przy-*, chociaż funkcje te rozwinęły się niewątpliwie z pierwotnego znaczenia lokatywnego. Przyimek *przy* właściwie we wszystkich funkcjach sygnalizuje bliskość - bliskość przestrzenną, czasową, czy też abstrakcyjną, warunkowaną otoczeniem wyrazów, z którymi występuje lub które określa. Różnice występują w następujących grupach semantycznych:

1) funkcja socjatywna, np.: *opowiadał przy matce o wczorajszej przygodzie*;

2) funkcja czasowa, np.: *przy rozstaniu Barczyński powiedział*;

3) wskazanie na posiadanie czegoś, korzystanie z czegoś, np.: *Karol nie upierał się przy swoich sądach*;

4) wskazanie na pracę, czynność wykonywaną przy kimś, przy czymś, np.: *bywała również babką przy położnicach, pomocą przy tym praniu*;

5) funkcja porównawcza - kontrast, np.: *panna Barbara wyglądała przy niej na niedoroślą dziewczynkę*;

6) funkcja warunkowa, np.: *przy tak bezinteresownej miłości dobro społeczne mogłoby utopić się*;

7) funkcja przyczynowa, np.: *Kredyt przy dzisiejszym procencie od kapitału trudny jest i niebezpieczny*;

8) funkcja przyzwalająca, np.: *Krzyszowski przy całym swym biko-
stwie i próżniactwie jest człowiek uczciwy*.

Funkcje znaczeniowe przyimka *przy* są również charakterystyczne dla innych języków słowiańskich³⁷.

Zastanawiający jest jednak brak szerszych analogii znaczeniowych między funkcjami przedrostka i przyimka *przy*. Na rozwój funkcji prefiksu niewątpliwie ogromny wpływ wywarły znaczenia podstaw czasownikowych, z którymi łączył się przedrostek *przy-*. Związek znaczeniowy prefiksu i czasownika jest znacznie ściślejszy niż związek przyimka z rzeczownikiem. Między przyimek i rzeczownik, np.: *przy oknie*, można wstawić inne wyrazy określające, np.: *przy jasnym, dużym, weneckim oknie*, natomiast związek prefiksu z czasownikiem jest nierozzerwalny: Rzeczownik występujący z przyimkiem, także czasownik określany przez wyrażenie przyimkowe, a nie-

³⁷ Por. M. Witkowska-Gutkowska, *Funkcje znaczeniowe przyimka przy*, "Zeszyty Naukowe UŁ" 1987, Folia linguistica 15.

kiedy i inne czynniki językowe, modyfikują znaczenie przyimka³⁸. Ale przyimek *przy* niezależnie od kontekstu ma, choćby daleki związek ze znaczeniem lokatywnym. Właściwie zawsze sygnalizuje bliskość.

Natomiast w wypadku przedrostka czasownikowego wyraźnie widać, że jego znaczenie kształtuje się w ścisłym związku ze znaczeniem podstawy słowotwórczej, np. prefiks *przy-* nabiera znaczenia kierunkowego tylko w połączeniu z czasownikami ruchu.

Na podstawie jednej pracy nie można rozwiązać problemu, dlaczego w języku polskim występują tylko niewielkie związki semantyczne między prefiksem i przyimkiem *przy*. Wydaje się, że uda się rozwiązać ten problem, jeżeli zostaną opracowane funkcje innych przedrostków i przyimków.

Katedra Współczesnego Języka Polskiego
Uniwersytet Łódzki

WYKAZ SKRÓTÓW

- SD - *Słownik języka polskiego*, t. 7, 11, red. W. Doroszewski, Warszawa 1965.
 SL - S. B. L i n d e, *Słownik języka polskiego*, t. 4, Lwów 1858, w drukarni Zakładu Ossolińskich.
 SS - *Słownik staropolski*, t. 7, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1974.
 SW - J. K a r t o w i c z, A. K r y Ń s k i, W. N i e d Ź w i e d z k i, *Słownik języka polskiego*, t. 5, Warszawa 1953.

Maria Witkowska-Gutkowska

A COMPARISON OF THE ROLES OF THE VERBAL PREFIX *PRZY-* WITH THE ROLES OF THE PREPOSITION *PRZY* IN THE POLISH LANGUAGE

The original meaning of the preposition and the prefix are assumed to have been the same. A close analysis of the semantic functions of the prefix and the preposition *przy* discloses certain common senses of these linguistic elements. The semantic analogy can be seen in the following groups:

i) prefix *przy-*

- a) fixing things together, combining things, e.g. *przycumować*, *przywiązać*, *przykleić*;

³⁸ *Ibidem*.

- b) performing some auxiliary action e.g. *przytrzymać, przysiąść się, przy-pościelić.*
- preposition *przy* has a locative function e.g. *zatrząsk przy drzwiach, guziki przy kurtce, siedzieć przy stole,*
- 2) prefix *przy-* - an act accompanying some other action e.g. *przybrząkać przy piszczeć, przymruczeć,*
- preposition *przy* has an accessory function, e.g. *tańczyć przy muzyce, wędrować przy pięknej pogodzie.*

The original function of the prefix *przy-* is assumed to be the directional sense of "approaching some point" e.g. *przyjść, przybiec, przyjechać, przypłynąć.* Such is the meaning of the prefix *przy-* when it is combined with verbs of movement. This semantic function of the prefix *przy-* is strictly determined by the meaning of the morphological root. One might expect a similar meaning in the preposition *przy.* However, the preposition *przy* has never had such sense in the Polish language.

The majority of the semantic functions of the preposition *przy* are different than in the case of the prefix *przy-*, although these functions have certainly evolved from a primary locative meaning. Virtually all functions of the preposition *przy* express some kind of proximity - spatial, temporal or an abstract one, determined by the lexical context in which it occurs and which it codetermines with the accompanying noun.